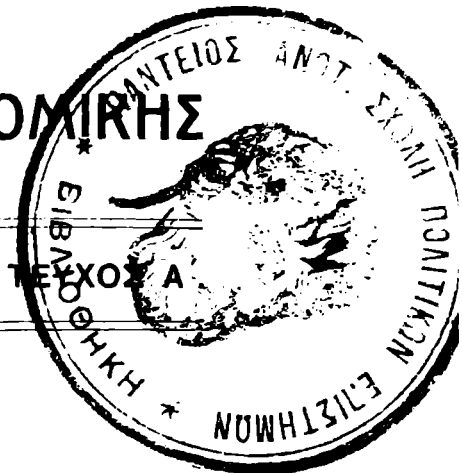

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΕΤΟΣ Ι

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1932

Ἡ ἀνάγκη τῆς εὐρυτέρας διαδόσεως καὶ ἀναπτύξεως τῶν οἰκονομικῶν ἐπιστημῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ τῆς μελέτης τῶν δημιουργουμένων πολλαπλῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων ἐκ τῆς νεωτέρας οἰκονομικῆς ἐξελίξεως ἔδωκε τὴν ἀφορμὴν πρὸς ἔκδοσιν τῆς «Ἐπιθεωρήσεως Κοινωνικῆς καὶ Δημοσίας Οἰκονομικῆς».

Ἡ Ἐπιθεώρησις αὕτη θὰ ἐπιδιώξη, ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν συστηματικωτέραν καλλιέργειαν τῶν οἰκονομικῶν ἐπιστημῶν παρ' ἡμῖν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν παρακολούθησιν καὶ ἐπιστημονικὴν διερεύνησιν τῶν προβλημάτων τῆς κοινωνικῆς καὶ δημοσίας οἰκονομίας τῆς Ἑλλάδος. Πρὸς τοῦτο ἐξησφαλίσθη ἡ συνεργασία τῶν κυριωτέρων περὶ τὰ οἰκονομολογικὰ ἀσχολουμένων Ἑλλήνων ἐπιστημόνων, ὡς καὶ ὠρισμένων οἰκονομολόγων τοῦ ἑξωτερικοῦ.

Ἡ δημοσιευομένη ἐκάστοτε ὕλη θὰ διακρίνεται εἰς τέσσαρα μέρη: τὸ πρῶτον θὰ περιλαμβάνη πραγματείας γενικοῦ οἰκονομολογικοῦ ἐνδιαφέροντος, τὸ δεύτερον θὰ ἀναφέρεται εἰς τὴν κοινωνικὴν καὶ δημοσίαν οἰκονομίαν τῆς Ἑλλάδος, τὸ τρίτον θὰ περιέχη εἰδικὰς στατιστικὰς ἐρεύ-

νας (οικονομικὸν βαρόμετρον κλπ.) ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς ἐξελίξεως τῆς χώρας καὶ διαφόρους ἑλληνικὰς καὶ ξένας στατιστικὰς πληροφορίας, τὸ δὲ τέταρτον θὰ περιλαμβάνη βιβλιοκρισίαν καὶ βιβλιογραφίαν. Εἰς τὸ τέλος ἐκάστου τεύχους θὰ παρέχεται γαλλιστὶ περίληψις τῶν δημοσιευμένων εἰς τὸ πρῶτον μέρος ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν, ἵνα οὕτω καθίσταται γνωστὴ καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἢ παρ' ἡμῖν ἐπιστημονικὴ οἰκονομολογικὴ κίνησις.

ΑΤΟΜΙΣΜΟΣ ἢ ΚΟΙΝΩΝΙΣΜΟΣ;

Ἑπὶ
Γ. ΧΑΡΙΤΑΚΗ

Α.

Η ΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Ἡ οἰκονομικὴ κρίσις, τὰ κοινωνικὰ ζητήματα καὶ πρὸ πάντων ἡ ἀνεργία, τὰ ἐπαναστατικὰ κηρύγματα τῶν ἀνατρεπτικῶν θεωριῶν καὶ κομμάτων, αἱ διδασκαλῖαι τῶν μεταρρυθμιστῶν, ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα ὅτι πάντες σήμερον ἀντιλαμβάνονται ὅτι ἡ πολιτισμένη ἀνθρωπότης διέρχεται δυσχερεῖς καὶ ἐπικινδύνους στιγμὰς, ὑπὸ σπουδαίωνδὲ διανοητῶν ὑποστηρίζεται ἡ γνώμη ὅτι ὁ πολιτισμὸς διατρέχει κίνδυνον. Τὴν ἀγωνίαν ἐκορύφωσεν ἡ ἐδρασίωσις τοῦ μπολσεβικισμοῦ εἰς τὴν Ρωσσίαν, ὁ ὁποῖος κηρύσσει τὸ τέλος τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος καὶ τὴν ἔναρξιν νέας περιόδου, καθ' ἣν θέλει κρατήσῃ ὁ κομμουνισμὸς, χωρὶς ὅμως ἢ μέχρι τοῦδε πολιτεία τοῦ μπολσεβικισμοῦ νὰ ἐγγυᾶται ὅτι ἡ νέα κατάστασις θὰ ἀποτελέσῃ πράγματι συνέχισιν τῆς μέχρι τοῦδε ἐκπολιτιστικῆς ἐξελίξεως τῆς Εὐρώπης. Οὕτω, ἀφ' ἑαυτοῦ τίθεται ἐνώπιον παντὸς γενικώτερον σκεπτομένου τὸ ζήτημα περὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ πολιτισμοῦ μας, τὸ ὁποῖον ζήτημα ἀναλύεται εἰς τὰ ἐξῆς τρία ἐρωτήματα: 1. Εἶνε κατ' ἀρχὴν δικαιολογημένη ἡ ἀνησυχία περὶ τοῦ πολιτισμοῦ μας; ἢ μήπως τοιοῦτος φόβος εἶνε κατ' ἀρχὴν ἔστερημένος ὑποστάσεως; 2. Ὑφίστανται εἰδικοί λόγοι ὥστε νὰ ἀνησυχῆ τις διὰ τὸ μέλλον τοῦ πολιτισμοῦ μας; ἢ, ἐὰν δὲν διατρέχῃ ριζικὸν κίνδυνον ὁ πολιτισμὸς μας, ποῖοι οἱ λόγοι τῆς παρουσίας κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς καχεξίας; καὶ 3. Ὑπάρχει μέσον βελτιώσεως τῆς καχεξίας ταύτης;

Εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ἄνω ἐρωτημάτων ἡ ἀπάντησις εἶνε νομίζω ἀδιστακτικῶς καταφατικὴ. Ναί, οἱ πολιτισμοί, ἀνθρώπινα δημιούργηματα, εἶνε παροδικοί, γεννώμενοι, ἀκμάζοντες, παρακμάζοντες, καὶ φθίνοντες, ἡ δὲ ἱστορία παρέχει πλεῖστα παραδείγματα ἐξαφανίσεως μεγάλων καὶ σπουδαίων πολιτισμῶν, οἱ ὁποῖοι ἔπαυσαν ὑφιστάμενοι. Ἐκ τούτων ἀναφέρω τὸν ἑλληνορρωμαϊκὸν πολιτισμόν, ὅστις παρουσίασε μοναδικὴν πνευματικὴν ἀκμὴν καὶ σπουδαιοτάτην τεχνικὴν ἐπίδοσιν καὶ ἐν τούτοις ἔπαυσεν ὑφιστάμενος μετὰ τὸν 5ον μ.Χ. αἰῶνα. Βεβαίως εἶνε δύσκολον νὰ συγκρίνωμεν

πολιτισμούς, ἀλλὰ ἐὰν λάβῃ κανεῖς ὑπ' ὄψιν τὴν κατάστασιν τοῦ ἑλληνορρωμαϊκοῦ κόσμου ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντωνίνων, ὁπότε εἶχε διαδοθῆ γενικώτερον ἢ ἑλληνικὴ σκέψις, φιλολογία καὶ τέχνη, ὅτε ὁ κόσμος διείπετο ὑπὸ τῆς ρωμαϊκῆς διοικήσεως καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, ἀμφοτέρων προτύπων, ὅτε αἱ πόλεις αὐξηθεῖσαι ἀριθμητικῶς συνεκέντρουν ἐκάστη ὅ,τι ἠδύνατο νὰ παράσχῃ ἢ πνευματικὴ καὶ τεχνικὴ ἐπίδοσις, τότε νομίζω ὅτι δύναται ἀκινδύνως νὰ ἰσχυρισθῆ ὅτι ὁ πολιτισμὸς τοῦ ἑλληνορρωμαϊκοῦ κόσμου δὲν ἦτο κατ' οὐσίαν κατώτερος τοῦ συγχρόνου (τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν) καὶ ὅμως ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς ἔπαυσεν ὑφιστάμενος. Πρέπει ἐπομένως νὰ εἰποῦμεν ὅτι κατ' ἀρχὴν ἐπιτρέπεται ἡ συζήτησις περὶ τῆς τύχης τοῦ πολιτισμοῦ μας, ἀφοῦ ἡ ἱστορία μᾶς διδάσκει ὅτι ὄντως οἱ πολιτισμοὶ ἐξαφανίζονται.

Εἰς τὸ δεύτερον ἐρώτημα, καὶ δὴ εἰς τὸ πρῶτον μέρος αὐτοῦ, ἐὰν δηλαδὴ ὑφίστανται εἰδικοί λόγοι, διὰ τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ ἀνησυχοῦμε περὶ τῆς τύχης τοῦ πολιτισμοῦ μας ἢ ἀπάντησις εἶνε δυσκολωτέρα καὶ ἀπαιτεῖ λεπτομερεστέραν ἐξέτασιν. Θὰ ἀναφέρω σχετικῶς δύο συγγραφεῖς, τοὺς Petrie καὶ Spengler, οἱ ὅποιοι ἀμφοτέροι καταλήγουν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι εὕρισκόμεθα περὶ τὸ τέλος τοῦ πολιτισμοῦ μας.

Ὁ Petrie ¹ εἰς πνευματώδη μονογραφίαν ἐπιγραφόμενὴν *The Revolutions of Civilization* (Lond. 1912 σελ. 131 μικρὸν 8ον) ἐρευνῶν τὴν ἱστορίαν τῶν λαῶν ποὺ ἔζησαν περίξ τῆς Μεσογείου θαλάσσης καθορίζει ὅτι διεδέχθησαν ἀλλήλους εἰς τὴν Εὐρώπην (συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν) πέντε ² πολιτισμοί, οἱ ἀκόλουθοι: 1) Ὁ πρῶτος κρητικὸς πολιτισμὸς (4960—4000 π.Χ.). 2) Ὁ μέσος κρητικὸς πολιτισμὸς (4000—2600 π.Χ.). 3) Ὁ ὕστερος κρητικὸς ἢ μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς (2600—1200 π.Χ.). 4) Ὁ κλασσικὸς (ἑλληνορρωμαϊκὸς) πολιτισμὸς (1200 π.Χ.—450 μ.Χ.), 5) Τέλος ὁ μεσαιωνικὸς εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς ἀρχίσας ἀπὸ τοῦ

1. Ὁ Sir Flinders Petrie, γενν. τῷ 1853, ἄγγλος Καθηγητὴς τῆς Αἰγυπτολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Λονδίνου, εἶναι γνωστὸς διὰ τὰς ἀνασκαφάς, τὰς ὁποίας ἀπὸ τοῦ ἔτους 1880 διεξήγαγεν εἰς τὴν Αἴγυπτον. Συνέγραψε πλεῖστα ἀφορῶντα κυρίως τὴν αἰγυπτιακὴν ἀρχαιολογίαν, ὧν τὰ σπουδαιότερα: *Personal Religion in Egypt* 1908, *Arts and Crafts in Egypt* 1909, *Egypt and Israel* 1910, *The formation of the Alphabet* 1912, *Social Life in Ancient Egypt* 1923, *Descriptive Sociology of Ancient Egypt* 1926.

2. Ἐν ᾧ διὰ τὴν Εὐρώπην ἐξακριβώνει πέντε πολιτισμούς, διὰ τὴν Αἴγυπτον ἐξακριβώνει ὅτι διεδέχθησαν ἀλλήλους ὀκτὼ ἐν ὄλῳ περίοδοι πολιτισμῶν.

450 μ.Χ. καὶ ὅστις βαίνει πρὸς τὸ τέλος του. Παρακολουθῶν ὁ Petrie τὰς ἐκδηλώσεις τῶν πολιτισμῶν κάμνει τὴν παρατήρησιν, ὅτι ἐντὸς ἐκάστου πολιτισμοῦ δὲν καλλιεργοῦνται οὔτε ἐξ ἀρχῆς οὔτε ταῦτοχρόνως ὅλαι αἱ δυναταὶ ἐκπολιτιστικαὶ ἐκδηλώσεις, ἀλλὰ διαδοχικῶς ἢ μία ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἄλλην. Ἐπὶ τῆ βάσει τῶν ἐρευνῶν του ὁ Petrie καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐντὸς ἐκάστου πολιτισμοῦ καλλιεργοῦνται διαδοχικῶς καὶ ἀκμάζουν αἱ ἐξῆς ἐκπολιτιστικαὶ ἐκδηλώσεις καὶ κατὰ τὴν ἀκόλουθον σειράν: πρώτη ἡ γλυπτικὴ καὶ ἀρχιτεκτονικὴ, δευτέρα ἡ ζωγραφικὴ, τρίτη ἡ φιλολογία, τετάρτη ἡ μουσικὴ, πέμπτη ἡ μηχανικὴ, ἕκται αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι καὶ ἑβδόμη καὶ τελευταία ἡ οἰκονομία. Ὡστε ἐρευνῶντες ἓνα πολιτισμὸν συναντῶμεν εἰς τὰ πρῶτά του βήματα τὴν καλλιέργειαν τῆς γλυπτικῆς καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ εἰς τὰ τελευταία τὴν ἐπίδοσιν εἰς τὴν οἰκονομίαν. Ἡ οἰκονομικὴ ἀκμὴ ἐνὸς πολιτισμοῦ εἶνε καὶ προμήνυμα τοῦ τέλους αὐτοῦ. Ἐφαρμόζων τὴν ἐρευνητικὴν του μέθοδον εἰς τὸν κλασσικὸν πολιτισμὸν ὁ Petrie εὕρισκε ὅτι εἰς αὐτὸν ἡ ἀκμὴ τῆς γλυπτικῆς καὶ ἀρχιτεκτονικῆς σημειοῦται περὶ τὸ ἔτος 450 π.Χ., τῆς ζωγραφικῆς περὶ τὸ 350 π.Χ., τῆς φιλολογίας περὶ τὸ 200 π.Χ., τῆς μηχανικῆς περὶ τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν περὶ τὸ 150 μ.Χ., τῆς δὲ οἰκονομίας περὶ τὸ ἔτος 200 μ.Χ. Εἰς δὲ τὸν νεώτερον Εὐρωπαϊκόν, τὸν μεσαιωνικόν ὅπως τὸν ἀποκαλεῖ πολιτισμὸν, καθορίζει ὅτι ἡ ἀκμὴ τῆς γλυπτικῆς σημειοῦται κατὰ τὸ ἔτος 1240, τῆς ζωγραφικῆς κατὰ τὸ 1400, τῆς φιλολογίας κατὰ τὸ 1600, τῆς μουσικῆς κατὰ τὸ 1790, τῆς μηχανικῆς κατὰ τὸ 1890, τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς οἰκονομικῆς δράσεως μετὰ τὸ ἔτος 1910.¹ Κατὰ τὸν Petrie ἡ ἐποχὴ εἰς τὴν ὁποίαν εὕρισκόμεθα δὲν εἶνε οὔτε ἡ ἀρχὴ οὔτε κἂν τὸ μέσον ἐνὸς πολιτισμοῦ ἀλλὰ τὸ τέλος μακρᾶς περιόδου πολιτισμοῦ ἀρξαμένης ἀπὸ τοῦ ἔτους 450 περίπου μ.Χ., δηλαδή μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου, καὶ εὕρισκομένης ἤδη εἰς τὴν τελευταίαν καμπὴν τῆς ἐξελιξέως της, καθ' ἣν πρὸ τοῦ τέλους πραγματοποιεῖται ἡ μεγάλη ἀνάπτυξις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν ἐφαρμογῶν των (τεχνικὴ) ὡς καὶ ἡ ἓν τινι μέτρῳ συναφῆς πρὸς αὐτὰς ἀνάπτυξις τῆς οἰκονομικῆς δράσεως.

Πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ Petrie εἶνε παρεμφερεῖς καὶ αἱ τοῦ διασήμου γερμανοῦ φιλοσόφου Spengler,² τὰς ὁποίας ἀνέπτυξεν εἰς τὸ

1. Ἐἶναι ἀδύνατον νὰ παραθέσω τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ συγγραφέως καὶ τὰ στοιχεῖα, ἐπὶ τῶν ὁποίων μὲ ὄχι τὴν τυχοῦσαν ἀγχίνοιαν προβαίνει εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν ἄνω χρονολογιῶν.

2. Ὁ Oswald Spengler, γεννηθεὶς τῷ 1880, ζῆ ἰδιωτεύων εἰς τὸ Μόναχον,

πολύκροτον σύγγραμμα του *Der Untergang des Abendlandes Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte* (Τὸ τέλος τῆς δύσεως. Τ.Α'. 1920 σελ. XV+615, τ. Β' 1922 σελ. VII+635, μέγα 8ον).¹ Εἰς τὸν πρῶτον τόμον τοῦ συγγράμματός του ὁ Spengler παραθέτει τρεῖς συγκριτικούς πίνακας τῶν διαφόρων πολιτισμῶν: εἰς τὸν πρῶτον συγκρίνει τὴν ἰδεολογικὴν ἐξέλιξιν τοῦ Ἰνδικοῦ, κλασσικοῦ, ἀραβικοῦ καὶ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, εἰς τὸν δεύτερον τὴν ἐξέλιξιν τῆς τέχνης εἰς τοὺς αὐτοὺς πολιτισμούς (πλὴν τοῦ Ἰνδικοῦ, ὃν ἀντικαθιστᾷ ὁ αἰγυπτιακός), εἰς δὲ τὸν τρίτον τὴν ἐξέλιξιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως εἰς τὸν αἰγυπτιακόν, κλασσικόν καὶ εὐρωπαϊκόν πολιτισμόν. Εἰς ἕκαστον πολιτισμόν ὁ Spengler διακρίνει τέσσαρας ἐποχάς, ἔαρ, θέρος, φθινόπωρον καὶ χειμῶνα, ἥτοι τὸ τέλος τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ σύγκρισις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ πρὸς τὸν κλασσικόν ἀποδεικνύει ὅτι τὸ ἔτος 1900 μ.Χ. ἀντιστοιχεῖ περίπου εἰς τὸ ἔτος 100 π.Χ., ὑπολογίζει δὲ ὁ συγγραφεὺς ὅτι τὸ τέλος τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ θὰ λάβῃ χώραν μετὰ τὸ ἔτος 2200. Καὶ ὁ Spengler παραδέχεται ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ ἀναπτύσσεται περὶ τὸ τέλος τοῦ πολιτισμοῦ, κατὰ τὸν χειμῶνα αὐτοῦ, συγχρόνως δὲ ἐμφανίζεται τότε εἰς τὴν διανόησιν ὁ σκεπτικισμός.

Δὲν εἶνε τοῦ παρόντος νὰ συζητήσωμεν τὰς λεπτομερείας τῶν ἄνω θεωριῶν ἀλλὰ αἱ μεγάλαι αὐτῶν γραμμαὶ φαίνονται πειστικά. Πράγματι, φαίνεται ἀπολύτως λογικόν νὰ δεχθῶμεν ἀρχὴν, ἀκμὴν καὶ τέλος ἐκάστου πολιτισμοῦ, ἐφόσον δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι ἡ παροῦσα ἐποχὴ μας ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴν ἐνὸς νέου πολιτισμοῦ καὶ ἐφόσον τὸναντίον ἡ ἐγγυτέρα ἔρευνα μᾶς ἀποδεικνύει ὅτι ὁ σημερινὸς πολιτισμὸς εἶνε ἡ φυσικὴ καὶ ἀδιάπτωτος ἐξέλιξις τοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἤρχισε διαμορφούμενος περὶ τὸ 450 μ.Χ., κατ' ἀνάγκην καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἐποχὴ μας ἀνήκει εἰς τὸ τελευταῖον τμήμα τοῦ πολιτισμοῦ τούτου. Εἶνε φυσικὰ ἀδύνατον νὰ καθορισθῇ ἐπὶ πόσους ἀκόμη αἰῶνας θὰ παρα-

ἔγραψε πλὴν τοῦ ἐν τῷ κειμένῳ ἀναφερομένου ἔργου καὶ τὰ ἑξῆς: *Preussentum und Sozialismus* 1920, *Neubau des Deutschen Reiches* 1924, *Politische Pflichten der deutschen Jugend* 1924.

1. Τὸ ἔργον αὐτὸ ἐπροκάλεσε μεγάλην συζήτησιν καὶ πολλὰ ἐδημοσιεύθησαν περὶ αὐτοῦ. Παραλείπων τὴν λοιπὴν περὶ αὐτοῦ βιβλιογραφίαν ἀναφέρω διὰ τοὺς ἀγνοοῦντας τὴν γερμανικὴν τὸ ἔργον τοῦ André Fauconnet, Oswald Spengler (Paris Alcan 1925 σελ. XVI+263 μικρὸν 8ον). Ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὰς θεωρίας τοῦ Einstein, ἀμφιβάλλω ἐὰν ἄλλο προῖον τῆς διανοήσεως προεκάλεσε κατὰ τὴν τελευταίαν τριακονταετίαν περισσοτέραν ἐντύπωσιν παρὰ τὸ σύγγραμμα αὐτὸ τοῦ Spengler.

ταθῆ ὁ εὐρωπαϊκός πολιτισμός οὔτε ποῖον θὰ εἶνε τὸ τέλος του, διότι τὰ ἐκ τῆς ἱστορίας δυνατὰ ἀναλογικὰ συμπεράσματα δὲν ἐπιτρέπουν ἐγγυτέραν περὶ τοῦ μέλλοντος πρόβλεψιν. Οὔτε πρέπει ἢ διαπίστωσις αὐτὴ νὰ μᾶς βυθίσῃ εἰς ἀπαισιοδοξίαν, καθόσον, ἐὰν κρίνωμεν ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου, ἢ ἀκμὴ τοῦ πολιτισμοῦ σημειοῦται ἀκριβῶς ὀλίγον πρὸ τοῦ τέλους αὐτοῦ.

B.

Ἡ ΔΙΑΤΑΡΑΞΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ ΟΦΕΙΛΕΤΑΙ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΤΟΜΙΣΜΟΝ

Αἱ προεκτεθεῖσαι γνῶμαι τῶν Petrie καὶ Spengler δύνανται νὰ ἀμφισβητηθοῦν καὶ εἶνε βεβαίως δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ συζήτησις περὶ τῆς ἐν γένει θέσεως τῆς συγχρόνου μας ἐποχῆς ἐν τῇ ὅλῃ ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ, δὲν δύνανται ὅμως νὰ ὑπάρξῃ συζήτησις ὅσον ἀφορᾷ τὸ γεγονός, ὅτι διερχόμεθα ὄντως περίοδον κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς καχεξίας, καθ' ἣν παρουσιάζεται διατάραξις τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ὀργανώσεως ἢ τοῦλάχιστον διατάραξις τῆς ὁμαλῆς καὶ ἀρμονικῆς τῆς ἐξελίξεως. Τούτου τεθέντος παρουσιάζονται τὰ ἐρωτήματα ποῖοι οἱ λόγοι τῆς καχεξίας ταύτης καὶ κατὰ πόσον ὑπάρχει τρόπος βελτιώσεως αὐτῆς. Ἡ ἀπάντησις θὰ δοθῆ ταυτοχρόνως εἰς ἀμφοτέρα τὰ ἐρωτήματα, διότι λογικῶς ὁ καθορισμός τῶν λόγων τῆς ἀνωμαλίας ὑποδεικνύει καὶ τὰ δυνατὰ μέτρα θεραπείας αὐτῆς.

Ἡ ἔρευνα τῆς προσφάτου ἱστορίας ἀποδεικνύει ὅτι σπουδαῖαι διαταραχαὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ὀργανώσεως ἐμφανίζονται κυρίως ἀπὸ τῶν ἀρχῶν περίπου τοῦ 19ου αἰῶνος λαβοῦσαι ἀπρόοπτον ἔντασιν μετὰ τὸν παγκόσμιον πόλεμον. Ταυτοχρόνως ἀπὸ τῆς αὐτῆς περίπου ἐποχῆς ἐπεκτείνεται εἰς εὐρείας λαϊκὰς μάζας διδασκαλία ἀνατρεπτικῆ τῶν βάσεων τοῦ κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ καθεστῶτος, ὁ σοσιαλισμός. Ἔχομεν λοιπὸν σαφῆ συμπτώματα διαταράξεως τῆς ὁμαλῆς τοῦ πολιτισμοῦ ἐξελίξεως. Καὶ ναὶ μὲν εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς συναντῶμεν ἀνωμαλίας, ἀλλ' αὐταὶ ἔχουν συνήθως πολιτικὸν καὶ ὄχι κοινωνικὸν χαρακτήρα, ἐπίσης πάντοτε συναντῶμεν δυσηρεστημένους καὶ ἀνατροπεῖς, ἀλλὰ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν εἶνε περιορισμένος καὶ ἀσήμαντος. Τὸ ἀξιοσημείωτον τῆς σημερινῆς ἐποχῆς εἶνε ὅτι αἱ ἀνωμαλῖαι εἶνε κοινωνικαὶ κλονίζουσαι ἐπομένως τὰ βᾶθρα τοῦ ὅλου κοινωνικοῦ οἰκοδομήματος καὶ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπαναστατικῶς διακειμένων καὶ ζητούντων τὴν ἀνατροπὴν τοῦ οἰκοδομήματος τούτου εἶνε μέγας.

Θὰ ἡδύνατο κανεῖς διαφόρους νὰ προβάλῃ λόγους τῶν συγχρόνων κοινωνικῶν ἀνωμαλιῶν, προφανές ὅμως ὅτι τούτους πρέπει νὰ ἀναζητήσῃ εἰς τὰς γενικωτάτας ἀρχὰς ποῦ διέπουν τὴν κοινωνίαν, εἰς τὰς ἀρχὰς ὀργανώσεως αὐτῆς. Εἰδικοί καὶ μερικοὶ λόγοι δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ συνταράξουν ἓνα κοινωνικὸν καθεστῶς· τοῦτο δὲν δύνανται νὰ προκαλέσουν παρὰ μόνον λόγοι γενικωτάτης φύσεως σχετιζόμενοι μὲ αὐτὰς τὰς βάσεις τῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως καὶ τὴν περὶ αὐτῆς ἰδεολογίαν τῶν ἀνθρώπων.

Ἐὰν ἐρευνήσωμεν τὴν ὀργάνωσιν τῶν κοινωνιῶν, θὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι διέπεται ὑπὸ δύο ἀρχῶν, τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀτομισμού καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κοινοτισμοῦ, ἢ ἀκριβέστερον διέπεται ἀπὸ τὸν ἀνταγωνισμόν τῶν δύο αὐτῶν ἀρχῶν. Τὴν ἀποψιν αὐτὴν συνήντησα κατὰ πρῶτον εἰς τὸ μνημειῶδες ἔργον τοῦ μεγάλου γερμανοῦ ἱστορικοῦ Eduard Meyer,¹ *Geschichte des Altertums* καὶ δὴ εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον ὅπου ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται περὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν ἀνθρωπίνων ομάδων, δηλαδὴ ζητήματα καθαρῶς κοινωνιολογικὰ καὶ ἱστορικοφιλοσοφικά, ἔκτοτε δὲ διεπίστωσα τὴν μεγίστην σημασίαν τῶν παρ' αὐτοῦ λεγομένων. Ἴδου ἡ σχετικὴ περικοπή:² «Ἄς ἀνασκοπήσωμεν τὴν

1. Ὁ Eduard Meyer ἀπετέλεσε μὲ τοὺς Adolf Harnack καὶ Hans Delbrück τὴν τριάδα τῶν μεγάλων νεωτέρων γερμανῶν ἱστορικῶν, διατελέσας ὡς καὶ οὗτοι καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου (ἀπέθανε τὴν 31ην Αὐγούστου 1930). Τὸ κύριον σύγγραμμα αὐτοῦ εἶνε ἡ πεντάτομος Ἱστορία τῆς Ἀρχαιότητος, γραμμένον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν, τὰς ὁποίας, γνώστης τῶν ἀρχαίων ἀνατολικῶν γλωσσῶν, ἐχρησιμοποιοῖ μόνος (ὡς πρὸς τοῦτο ἦτο ἀνώτερος τοῦ Max Duncker καὶ Ernst Curtius). Εἶχε τὰς ἰκανότητας ὄντως μεγάλου ἱστορικοῦ, δηλαδὴ τὴν τέχνην νὰ ἐξακριβῶνῃ τὰς λεπτομερείας τῶν γεγονότων καὶ τὴν δύναμιν νὰ διατυπῶνῃ γενικὰς καὶ συνθετικὰς παρατηρήσεις περὶ τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος. Πρῶτος αὐτὸς κατέδειξε τὴν ἐνότητα τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ τὴν ὀμηρικὴν ἐποχὴν ἀπεκάλεσε τὸν «μεσαίωνα» τῆς Ἑλλάδος. Τὸ ἔργον τοῦ Sprengler ἔκρινεν ὡς ἄξιον πολλῆς προσοχῆς συγκρίνας αὐτὸ μὲ τὸ ὅμοιον ἱστορικοφιλοσοφικὸν σύγγραμμα τοῦ Herder. Ἀντιθέτως πρὸς τοὺς Ernst Curtius καὶ Theodor Mommsen, οἵτινες ἦσαν φιλελεύθεροι καὶ ὡς ἱστορικοὶ ἐπηρεάζοντο ὑπὸ τῆς ἰδεολογίας ταύτης, ὁ Meyer ἤθελε νὰ κρίνῃ τὸ παρελθὸν ἀμερολήπτως. Ὁ Meyer ὑπεστήριξεν ὅτι τὸ κράτος ἐμφανίζεται ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἱστορικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐξελίξεως. Ἐτερον σπουδαῖον σύγγραμμα αὐτοῦ εἶνε ἡ τρίτομος *Entstehung des Christentums* (1920—22). Ἀξία ἰδιαίτερας προσοχῆς εἶνε ἡ ἔρευνα τοῦ Meyer περὶ οἰκονομίας τῶν ἀρχαίων ὅπου ἀντέκρουσε, ὡς νομίζω, ἐπιτυχῶς, τὴν σχετικὴν θεωρίαν τοῦ Karl Bücher, καθ' ἣν ἡ ἀρχαία οἰκονομία δὲν ἐξελιχθη πέραν τῆς βαθμίδος τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας.

2. Τὴν περικοπὴν αὐτὴν ἐδημοσίευσεν ἤδη εἰς ἄλλην μελέτην: Ἡ Δημοποίησις

ἔσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπως ἀντιληφθῶμεν σαφέστερον τοὺς βασικοὺς συντελεστάς, οἱ ὅποιοι ἐκδηλοῦνται εἰς ὅλας τὰς ἐνεργείας τῶν ἀνθρώπων. Ὑφίστανται τρεῖς μεγάλαι ομάδες ἀντιθέσεων, αἱ ὅποια συνεχῶς ἐμφανίζονται ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελίξει. Εἶναι δὲ αἱ τρεῖς αὗται ἀντιθέσεις, πρῶτον ἡ ἀντίθεσις τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιρροῶν καὶ τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων πρὸς τὰς ἔσωτερικάς τοῦ ἀνθρώπου καταστάσεις καὶ τὰ ἔσωτερικά του κίνητρα, δεύτερον ἡ ἀντίθεσις τῆς παραδόσεως, τῆς ἀκινήσιας τῆς προσαρμογῆς εἰς τὸ παρελθόν, πρὸς τὴν πρόοδον, τὴν ἐλευθέραν κίνησιν, αἱ ὅποια ἀγωνιζόμεναι κατὰ παντὸς παλαιοῦ καὶ ἤδη ὑφισταμένου δημιουργοῦν κᾶτι τὸ νέον, καὶ τρίτον ἡ ἀντίθεσις τῶν τάσεων μὲ γενικὸν χαρακτῆρα προερχομένων ἐκ τῆς ὁμοιογενοῦς ἀνθρωπίνης μάζης, πρὸς τὰς ἀτομιστικὰς τάσεις τὰς ἐκπορευομένας ἐξ ὠρισμένων ἀτόμων. Αἱ τρεῖς αὗται ἀντιθέσεις δὲν ταυτίζονται πρὸς ἀλλήλας, ἔχουν ἐν τούτοις κοινὸν γνώρισμα τὴν ἀντίθεσιν τὴν ὑφισταμένην μεταξὺ τῶν ἐκδηλώσεων τῆς ἐσωτερικῆς προσωπικότητος (ἀδιαφόρως ἐὰν ἡ προσωπικότης αὕτη εἶνε ὁμάς ἢ δεδομένον ἄτομον) ἀφ' ἑνός, καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν συντελεστῶν τοῦ ὑλικοῦ ἢ πνευματικοῦ κόσμου, οἱ ὅποιοι ὡς ἀνεξάρτητοι δυνάμεις δεσπόζουν τῶν προσωπικοτήτων τούτων. Οὕτω δυνάμεθα νὰ ἀναγάγωμεν πάσας ταύτας τὰς κατηγορίας (συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἐπιρροῆς τῶν ἀνεξαρτήτων δυνάμεων) εἰς τὴν ἀντίθεσιν τοῦ γενικοῦ πρὸς τὸ ἀτομικόν. Αἱ δυνάμεις τοῦ γενικοῦ (τῆς ὁλότητος) τείνουν νὰ ἐγκαταστήσουν γενικὴν τάξιν καὶ ὁμοιομορφίαν, τοῦτο δὲ θὰ ἐπετύγχανον, ἐὰν ἦσαν παντοδύναμοι, ἐὰν τὸν ἀνθρώπον ἐπηρέαζον, ὅπως συμβαίνει τὰ ζῶα, ἐκτὸς τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων, μόνον τάσεις καὶ ἔνστικτα ἔμφυτα, γενικὰ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ διαρκῶς ἀμεταβλήτου μορφῆς. Ἡ ἀντίστασις ὅμως τῶν ἀτομικῶν τάσεων, ἣτις ἐπενεργεῖ διαρκῶς ἐπὶ τῶν ἐκδηλώσεων τῶν ἐμφύτων τάσεων καὶ ἣτις προκαλεῖ συνεχῆ μεταβολὴν ὄχι μόνον εἰς τὰς ἐξωτερικὰς συνθήκας τῆς ζωῆς ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἔσωτερικάς, ἡ ἀντίστασις αὕτη ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐμφάνισιν συγκεκριμένων καὶ μοναδικῶν (δηλαδὴ μὴ ἐπαναλαμβανομένων ὁμοιομόρφως) γεγονότων». Τὰ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις εἶνε ἀποτέλεσμα τῆς συνεργασίας τῶν δύο τούτων τάσεων, δηλαδὴ τοῦ γενικοῦ καὶ τοῦ ἀτομικοῦ ἢ καλύτερον τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν δύο τούτων ἀρχῶν.

Ἐπιχειρήσεων δημοσιευθεῖσαν εἰς τὴν Ἐπιθεώρησιν τῆς Τοπικῆς Αὐτεδιοικήσεως 1922, νομίζω ὅμως ἀπαραίτητον νὰ τὴν παραθέσω ἐκ νέου.

Πρὸ τοῦ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἔρευνάν μας, εἶνε ἀνάγκη νὰ καθορίσωμεν ἀκριβῶς τὰς δύο αὐτὰς ἀρχάς. Κάθε κοινωνία, κάθε κοινωνικὴ συμβίωσις καὶ ὀργάνωσις κατ' ἀνάγκην δύναται νὰ βασίζεται εἴτε ἐπὶ τῶν ἀτόμων ποὺ τὴν ἀποτελοῦν, λαμβανομένου ἐκάστου χωριστά, εἴτε ἐπὶ τῆς ὁλότητος τῶν ἀτόμων τούτων λαμβανομένης ὡς τοιαύτης. Ἀτομισμὸς ἢ ἀτομιστικὴ ἀρχὴ εἶνε ἐκείνη, ποὺ πιστεύει ὅτι ἡ κοινωνία ὀφείλει τὴν ὕπαρξίν της εἰς τὴν ἐλευθέραν πρὸς τοῦτο θέλησιν τῶν ἀτόμων (τὸ ἐλεύθερον συμβόλαιον). Τὸ ἄτομον θεωρεῖται ὡς τὸ προέχον καὶ κᾶτι ἀνεξάρτητον τῆς κοινωνίας καὶ αὐτοτελές, χάριν τοῦ ὁποίου καὶ τῆ βουλήσει τοῦ ὁποίου διαπλάσσεται ἡ κοινωνία· τελειούμενον διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων. Ἡ κοινωνία εἶνε ἀφηρημένη ἔννοια, ἄθροισμα ἀτόμων μὲ ἐξωτερικούς, μηχανικούς, δεσμούς. Κεντρικὸν τοῦ ατομισμοῦ ἀξίωμα εἶνε ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου. Τὴν θεωρίαν ταύτην ἐδίδαξαν οἱ σοφισταί, οἱ ὀπαδοὶ τοῦ φυσικοῦ δικαίου, οἱ φυσιοκράται καὶ κυριώτατα ἡ φιλελεύθερος πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ σχολή (ὀλιμπεραλισμὸς) ἣτις καὶ ὑπῆρξεν ὁ κύριος ἀντιπρόσωπος τοῦ ατομισμοῦ ἐν τῇ ἰστορίᾳ. Ἡ ἀναρχία ἀποτελεῖ τὴν θεωρίαν, καθ' ἣν ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ατομισμοῦ φθάνει τὴν ἀκροτάτην αὐτῆς μορφήν.

Κοινωνισμὸς ἢ ἀρχὴ τῆς ὁλότητος, ἀρχὴ τοῦ συλλογικοῦ, εἶνε ἡ θεωρία καθ' ἣν ἡ κοινωνία δὲν ἀποτελεῖ ἀπλοῦν ἄθροισμα ἀτόμων συνδεδεμένων δι' ἐξωτερικῶν (μηχανικῶν) δεσμῶν, ἀλλ' ἄθροισμα ἀτόμων συνδεδεμένων δι' ἐσωτερικῶν, ψυχολογικῶν καὶ πνευματικῶν (τρόπον τινὰ βιολογικῶν) δεσμῶν. Ἡ κοινωνία εἶνε πραγματικότης, χαρακτηρησθεῖσα ὑπὸ τινων κοινωνιολόγων ὡς ὑπεροργανισμὸς (superorganisme), διακρινόμενος τῶν βιολογικῶν ὀργανισμῶν, καθόσον τὰ κύτταρα αὐτοῦ (δηλαδὴ τὰ ἄτομα) ἔχουν συνείδησιν ἑαυτῶν. Κατὰ τὸν κοινωνισμὸν ἡ πρόοδος καὶ τελείωσις τῶν ἀτόμων πραγματοποιεῖται ἐν τῇ κοινωνικῇ συμβιώσει καὶ διὰ ταύτης. Ἡ κοινωνία ὀργανοῦται ὄχι διὰ τῆς ἐλευθέρας θελήσεως τῶν ἀνθρώπων ἀλλ' αὐτομάτως, διεπομένη ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς πειθαρχίας καὶ ἐπιβαλλομένου ἐξαναγκασμοῦ εἰς τὰ μέλη τῶν κοινωνιῶν. Κεντρικὸν τοῦ κοινωνισμοῦ ἀξίωμα εἶνε ἡ ἔννοια τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἀλληλεγγύης τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς κοινωνικῆς ἰσορροπίας. Τὸν κοινωνισμὸν ἐδίδαξαν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, οἱ κατὰ τὸν μεσαίωνα διανοηταὶ οἱ διεπόμενοι ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ χριστιανισμοῦ, οἱ ἐμποροκράται, οἱ ὀπαδοὶ τῆς «ἐθνικῆς οἰκονομίας», τοῦ κρατικοῦ σοσιαλισμοῦ, τῆς ἰστορικῆς οἰκονομικῆς σχολῆς, τοῦ δασμολογικοῦ προστατευτισμοῦ. Ὁ κομμου-

νισμός ἀποτελεῖ τὴν θεωρίαν, καθ' ἣν ὁ κοινωνισμός φθάνει τὴν ἀκροτάτην αὐτοῦ μορφήν.

Ὡς εἴπομεν, τὴν ζωὴν καὶ δρᾶσιν τῶν ἀνθρώπων διέπει ἡ ἀντίθεσις ἀτομισμοῦ καὶ κοινωνισμοῦ, ἡ δὲ κοινωνικὴ ὀργάνωσις ἀποτελεῖ συγκερασμὸν τῶν δύο τούτων ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι εἶνε φύσεως τοιαύτης, ὥστε νὰ συμπληρῶνουν ἀλλήλας. Ἐκ τοῦ ἀτομισμοῦ πηγάζει ἡ πρωτοβουλία καὶ ἡ ἔφεσις πρὸς δρᾶσιν τῶν ἀτόμων, διὰ τοῦ κοινωνισμοῦ ἐπιτυγχάνεται ἡ κοινωνικὴ ἰσορροπία καὶ ἡ ὁμαλὴ τῶν ἀνθρώπων συμβίωσις. «Μονομερὴς ἐφαρμογὴ μιᾶς τῶν δύο αὐτῶν ἀρχῶν ἀντιβαίνει πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰς ἠθικὰς τῆς ζωῆς βάσεις, ἀμφοτέραι δὲ αἱ ἀρχαὶ περιέχουν στοιχεῖα ἀπαραίτητα διὰ τὴν πλήρη ἀνάπτυξιν τοῦ ἀτόμου». ¹ Ὁ ἄνθρωπος εἶνε κοινωνικὸν ὄν, ἔχει ἀπόλυτον ἀνάγκην τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως, ἣτις δὲν δύναται νὰ πραγματοποιηθῆ καὶ εὐδωθῆ, εἰμὴ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κοινωνισμοῦ, ὅστις ἐξασφαλίζει πειθαρχίαν εἰς τὰ ἄτομα καὶ ἐπιβάλλει εἰς αὐτὰ ἀπαραιτήτους θυσίας. Ὁ Rodbertus ² εἶχε διατυπώσει τὴν γνώμην, ὅτι εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος διακρίνονται ὀργανικαὶ περίοδοι, καθ' ἃς τὰ ἄτομα συνδέονται, ὥστε νὰ πραγματοποιοῦν ἐν ἀρμονίᾳ τὴν ἀποστολὴν τους· αἱ περίοδοι αὗται διέπονται ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς «κοινότητος» (Gemeinschaft) δηλαδή τῆς ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς συνεργασίας τῶν ἀτόμων. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς αὐτάς, προηγούμεναι χρονικῶς αὐτῶν, ὑπάρχουν αἱ ἀνοργανικαὶ περίοδοι, καθ' ἃς ἡ συμβίωσις εἶνε ἀνοργάνωτος. Ὁ Rodbertus παρέδέχετο ὅτι ὑπῆρξαν δύο μεγάλαι ὀργανικαὶ περίοδοι ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἡ τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ χριστιανικοῦ εὐρωπαϊκοῦ μεσαίωνα, ἐδίδασκε δὲ ὅτι βαίνομεν πρὸς τὴν ἐν τῷ προσεχεῖ μέλλοντι διαμόρφωσιν νέας ὀργανικῆς περιόδου.

Ὁ πρῶτος ἐκ τῶν οἰκονομολόγων ποὺ ἀπέδωκε τὴν ἀρμόζουσαν

1. Philippovich, Grundriss der Politischen Oekonomie τ. Α'. 19η ἔκδ. 1926 σελ. 30.

2. Johann Karl Rodbertus (1805—1875) γερμανὸς οἰκονομολόγος ἐκ τῶν ἰδρυτῶν τοῦ νεωτέρου σοσιαλισμοῦ, διατυπώσας τὴν θεωρίαν τοῦ φθίνοντος ἡμερομισθίου (Theorie der fallenden Lohnquote), καθ' ἣν ἐφ' ὅσον αὐξάνει ἡ παραγωγικότης τῆς οἰκονομίας μειοῦται ἡ εἰς τὰ προϊόντα αὐτῆς συμμετοχὴ τῆς ἐργασίας ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν συμμετοχὴν τοῦ κεφαλαίου. Ἡ θεωρία αὕτη ὑπῆρξεν ἐνδιάμεσος σταθμὸς μετὰ τῆς περὶ ἡμερομισθίου θεωρίας τοῦ Ricardo καὶ τῆς θεωρίας τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς ἐργασίας τοῦ Marx. Ὁ Rodbertus ὑπῆρξε πρόδρομος τοῦ Marx. Τὰ κυριώτερα του συγγράμματα εἶνε: Zur Erkenntnis unserer staatswirtschaftlichen Zustände (1842), Soziale Briefe an v. Kirchmann (1850—51).

σημασίαν εἰς τὸν κοινωνισμὸν ὑπῆρξεν ὁ Müller, ¹ ὅστις εἶνε πολέμιος τοῦ ἀτομισμού, θεωρῶν ὅτι τὸ ἄτομον δὲν εἶνε νοητὸν ἐκτὸς τοῦ κοινωνικοῦ συγκροτήματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει καὶ ὅτι τὸ κύριον εἶνε ἡ «ὀργανικὴ ὁλότης» (das organische Ganze) τόσον ἀπὸ πολιτικῆς ὅσον καὶ ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως. Θεωρεῖ ὅτι ἡ κοινωνικὴ συμβίωσις δὲν δύναται νὰ πραγματοποιηθῆ παρὰ ἐπὶ τῇ βάσει ψυχικῶν δεσμῶν (ὄχι ἀπλῶς ὑλικῶν ἢ τῆς βίας) καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀποδίδει ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μεσαίωτος, καθ' ἣν ἐπραγματοποιήθη τοιαύτη συμβίωσις διὰ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ χριστιανισμού. Ἀναλόγους ἀντιλήψεις πρὸς τὰς τοῦ Müller εἶχε καὶ ὁ Haller. ²

Κατὰ τὴν σύγχρονόν μας ἐποχὴν τὴν σημασίαν τῆς ἀρχῆς τοῦ κοινωνισμού ἐξῆρξεν ὁ οἰκονομολόγος Spann, ³ ὅστις ὡς βάσιν τοῦ συστήματός του θέτει τὰς ἐννοίας τοῦ ἀτομισμού καὶ κοινωνισμού ὡς αὐταὶ ἐξετέθησαν ἀνωτέρω. ⁴ Παραδέχεται ὅτι «ἡ κοινότης ἢ βασιζομένη ἐπὶ πνευματικοῦ τῶν ἀτόμων συνδέσμου (geistige Gemeinschaft) ἀποτελεῖ τὸ δημιουργικὸν περιβάλλον ἐντὸς τοῦ ὁποίου τὸ ἄτομον διαμορφοῦται καὶ προοδεύει». Ἡ «κοινότης» αὕτη, τὴν ἰδιάζουσαν σημασίαν τῆς ὁποίας ἔχει καθορίσει καὶ ὁ κοινωνιολόγος Tönnies, εἶνε κᾶτι διάφορον ἀπὸ τὰς «κοινωνίας», ὅπου δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ ὑφίσταται ἐσωτερικὸς πνευματικὸς τῶν ἀτόμων σύνδεσμος ἀλλὰ μόνον ἐξωτερικὸς τοιοῦτος.

Ἐὰν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προεκτεθέντων ἀνασκοπήσωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, παρατηροῦμεν διαρκῆ αὐτῆς προσπάθειαν, ὅπως ἐφαρμοσθῆ ἡ ἀρχὴ τοῦ κοινωνισμού, πραγματοποιουμένης ἀρμονικῆς τῶν ἀτόμων συμβιώσεως· ἐὰν δὲ εἰδικώτερον ἐρευνήσωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς Εὐρώπης μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἑλληνορρωμαϊκοῦ κό-

1. Adam Heinrich Müller, Ritter von Rittendorf (1779—1829) γερμανὸς οἰκονομολόγος ἀνήκων εἰς τὴν λεγομένην ρωμαντικὴν σχολήν, ἐξήσκησε κριτικὴν κατὰ τῆς φιλελευθέρου οἰκονομικῆς τοῦ Adam Smith καὶ ὑπεστήριξεν ὅτι τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα πρέπει νὰ ἐρευνῶνται ἐν συνδυασμῷ μὲ τὰ λοιπὰ κοινωνικὰ φαινόμενα. Ἐγραψε Die Elemente der Staatskunst I—III 1809, νέα ἔκδοσις δίτομος 1922.

2. Karl Ludwig von Haller (1768—1854) ἔγραψεν Handbuch der allgemeinen Staatenkunde (1808), Restauration der Staatswissenschaft.

3. Othmar Spann (γενν. τῷ 1878) καθηγητῆς τῆς Οἰκονομικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Βιέννης ἀπὸ τοῦ ἔτους 1919. Τὰ κυριώτερά του συγγράμματα εἶνε: Die Haupttheorien der Volkswirtschaftslehre 20 ἔκδ. 1930, Gesellschaftslehre 3η ἔκδ. 1930, Fundament der Volkswirtschaftslehre 4η ἔκδ. 1929 (χρησιμοποιοῦ τὴν 3ην ἔκδ. τοῦ 1923).

4. Spann, Die Haupttheorien der Volkswirtschaftslehre 17η ἔκδ. 1928 σ. 23 ἔ.

σμου, καταλήγομεν εἰς τὰ ἐξῆς συμπεράσματα: Οἱ ἀνατρέφαντες τὴν ρωμοϊκὴν κυριαρχίαν λαοὶ προέβησαν ἐκ πρωτογενοῦς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς καταστάσεως εἰς τὴν ὀργάνωσιν νέων κοινωνικῶν μονάδων καὶ οὕτω βαθμηδὸν διεμορφώθη ὁ μεσαιωνικὸς εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς διήκων ἀπὸ τοῦ ἔτους 800 περίπου μέχρι τοῦ ἔτους 1500. Καθ' ὅλην αὐτὴν τὴν περίοδον οἱ ἄνθρωποι ζοῦν διεπόμενοι ὑπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ κοινωνισμοῦ, δηλαδή τῆς ἀρχῆς ὅτι τὰ ἄτομα πρέπει νὰ ὑποχωροῦν πρὸ τῆς ὁλότητος θυσιάζοντα τὰ ἀτομικά των συμφέροντα εἰς τὰ τοῦ κοινωνικοῦ συγκροτήματος εἰς ὃ ἀνήκουν. Ἡ πειθαρχία εἶνε σεβαστή, ἕκαστος ἔχει τὴν τεταγμένην αὐτοῦ θέσιν, ἕκαστος ἐκτελεῖ τὸ καθῆκόν του, ἀλλὰ καὶ ἡ ὁλότης ἐκτελεῖ τὰς ἀπέναντι τῶν ἀτόμων ὑποχρεώσεις της. Ὁ ἡγεμὼν, ὅστις εἶνε συνήθως ἡ κορυφή τῆς κοινωνικῆς ἱεραρχίας, χαίρει μὲν προνομίων ἀλλὰ καὶ βαρύνεται μὲ ὑποχρεώσεις τόσον πολιτικῆς ὅσον καὶ κοινωνικῆς φύσεως, διότι εἰς αὐτὸν ὡς καὶ εἰς τὴν διευθύνουσαν τάξιν τῶν εὐγενῶν ἀνήκει ἡ προάσπισις τοῦ ἐδάφους κατὰ πάσης ἕξωθεν ἐπιδρομῆς, ἡ τήρησις τῆς τάξεως, ἡ ἀνακούφισις καὶ συνδρομὴ τῶν ἐνδεῶν. Ἡ οἰκονομία ἔχει ὠρισμένους δεσμούς, τὰ δὲ ἄτομα ἐνεργοῦν οἰκονομικῶς ὄχι πρὸς ἐπιδιώξιν κερδῶν ἀλλὰ πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἰδίων ἀναγκῶν. Αἱ ἀνάγκαι ἑκάστου εἶνε ἕν τι μίτρον ἐκ τῶν προτέρων καθωρισμέναι, ἐξ ἄλλου δὲ λαμβάνεται πᾶσα δυνατὴ μέριμνα, ὥστε αἱ καθωρισμέναι αὗται ἀνάγκαι μὴ μείνουν ἀνικανοποίητοι. Ὁ μεσαιωνικὸς πολιτισμὸς ἀπὸ τοῦ 1500 περίπου καὶ ἐφεξῆς ὑφίσταται οὐσιώδη μεταβολήν, καθὸσὸν διαμορφοῦνται μεγάλα κράτη διατελοῦντα ὑπὸ ἀπολυταρχικοῦ ἡγεμόνα, ταύτοχρόνως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀναγεννήσεως διαδίδεται βαθμηδὸν ὁ ἀτομισμός, ὅστις περὶ τὸ 1800 ἐπικρατεῖ. Διὰ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως κατὰ πρῶτον καὶ διὰ σειρᾶς ἄλλων ἐπαναστατικῶν κινήματων μέχρι τοῦ 1850 περίπου ἀνατρέπεται ἡ παλαιὰ τῶν πραγμάτων τάξις, ἡ ὁποία μέχρι τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος διείπετο ὑπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ κοινωνισμοῦ, καὶ καθιεροῦται νέος ρυθμὸς τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ζωῆς βασιζόμενος ἐπὶ τοῦ ἀτομισμοῦ. Ἡ μεσαιωνικὴ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ὀργάνωσις ἐνοθεύθη διὰ δύο λόγους: πρῶτον τὴν συγκέντρωσιν τῆς διευθυνούσης τάξεως τῶν εὐγενῶν εἰς τὰς αὐλὰς τῶν μεγάλων ἡγεμόνων, ἧτις εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ παύσουν οἱ διευθύνοντες νὰ εὐρίσκωνται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν λαὸν καὶ νὰ παραμελοῦν τὰς πρὸς αὐτὸν ὑποχρεώσεις καὶ δεύτερον διότι φύσει οἱ ἄνθρωποι θεσμοὶ εἶνε παροδικοί, εἰδικῶς δὲ ὡς πρὸς τὴν κοινωνικὴν ὀργάνωσιν αὕτη διέπεται, ὡς ἐλέχθη, ὑπὸ τῆς ἀντιθέσεως κοινωνισμοῦ καὶ ἀτομισμοῦ· ὅταν δὲ ἐπὶ μακρὸν καθίδρυσται ἡ ἑτέρα τῶν ἀρχῶν τούτων,

φυσικὸν εἶνε νὰ ὀξυνθῆ ἡ ἀντίδρασις τῆς ἄλλης καὶ νὰ ὀγκωθῆ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀντιφρονούντων, διότι γενικῶς παρατηρεῖται ὅτι ἡ καθεστηκυία ἀρχὴ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου χάνει ὄπαδούς, κερδίζουσι δὲ δύναμιν οἱ ἀντιπολιτευόμενοι αὐτήν.

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ 19ου αἰῶνος ὁ ἀτομισμὸς καθίσταται ἡ βᾶσις ὀργανώσεως κοινωνίας καὶ οἰκονομίας ἐκδηλούμενος εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῶν δογμάτων τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος τῶν ἀτόμων, τὴν διάδοσιν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος μὲ βᾶσιν τὸ πλειονοψηφικὸν ἐκλογικὸν σύστημα πρὸς διαπίστωσιν τῆς λαϊκῆς βουλῆσεως, ἡ οἰκονομικὴ τῶν ἀνθρώπων ἐνέργεια ἀπαλλάσσεται παντὸς περιορισμοῦ, ἡ ἐπέμβασις τῆς κρατικῆς ἐξουσίας εἰς τὴν οἰκονομίαν θεωρεῖται ὀλεθρία, αἱ μεταξὺ τῶν λαῶν οἰκονομικαὶ σχέσεις διαμορφοῦνται ἐπὶ τῇ βᾶσει τοῦ *laissez faire, laissez passer*. Ἀλλὰ ὁ ἀτομισμὸς, ὅστις εἶνε χρησιμώτατος ὡς ἀντίπαλον δέος κατὰ τῶν ὑπερβολῶν τοῦ κοινωνισμοῦ, δὲν φαίνεται ἱκανὸς διὰ τὴν μόνιμον καὶ εἰρηνικὴν διαμόρφωσιν τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως. Τοῦτο κατεδείχθη σαφῶς καὶ κατὰ τὴν ἀπόπειραν ἐφαρμογῆς αὐτοῦ κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα. Εὐθύς μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ἀτομισμοῦ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος διαγράφονται ἰσχυρὰ ἐπαναστατικὰ ἰδεολογικὰ καὶ πολιτικὰ ρεύματα καταπολεμοῦντα τὸν ἀτομισμὸν καὶ κηρυσσόμενα ὑπὲρ τοῦ κοινωνισμοῦ, κατὰ δὲ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν ὄχι μόνον βλέπομεν τὴν διάδοσιν τῆς σοσιαλιστικῆς διδασκαλίας ἀλλὰ καὶ τὴν ἴδρυσιν τοῦ μπολσεβικικοῦ κράτους, ὅπου ἐφαρμόζεται αὕτη ὅσον τοῦτο εἶνε ἀνθρώπινως δυνατὸν. Καὶ εἶνε μὲν βέβαιον καὶ ἀληθές, ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς δὲν εἶνε καθεστῶς βιώσιμον ὡς παραγνωρίζον τὴν ψυχολογίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπιχειροῦν νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν οἰκονομικὴν δρᾶσιν ἄνευ τοῦ κινήτρου τῆς ἐπικερδείας,¹ ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐμποδίζει ἡ ἐπιχειρηματολογία του νὰ εἶνε ὀρθή, ὄχι ἐφόσον προσπαθεῖ νὰ ἰδρύσῃ τὸ νέον καθεστῶς ἀλλὰ ἐφόσον

1. Τρεῖς τρόποι ὀργανώσεως τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς ὑπάρχουν: ἡ βία, ἡ ἐπικέρδεια καὶ ἡ ἐλευθέρια τῶν ἀτόμων συγκατάθεσις. Ἡ βία καταδικάζεται ἀπὸ ἀνθρωπιστικούς λόγους, ἡ ἐλευθέρια τῶν ἀτόμων συγκατάθεσις δὲν ἀποκλείεται μὲν ὡς θεωρητικῶς δυνατή, ἀλλὰ δὲν φαίνεται πιθανὴ νὰ πραγματοποιηθῆ, μέχρι τοῦδε δὲ ἡ ἱστορία δὲν παρουσιάζει κανέν παράδειγμα ἐφαρμογῆς αὐτῆς, μένει ἐπομένως ὡς ὁ μόνος δυνατὸς τρόπος ὀργανώσεως τῆς οἰκονομίας τὸ κίνητρον τῆς ἐπικερδείας, τὸ ὁποῖον ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ψυχολογίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ ὁποῖον ἐφηρμόσθη ἀνάγκη. Ὁ μπολσεβικισμὸς, τοῦ ὁποῖου ἡ ἰδεολογία ἀπεχθάνεται τὴν ἐπικέρδειαν, ἐκηρύχθη μὲν ἀναφανδὸν καὶ κατ' ἐπίφασιν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ὡς μέσου ὀργανώσεως τῆς οἰκονομίας, κατ' οὐσίαν δὲ ἐφήρμοσε τὴν βίαν.

στρέφεται κατὰ τοῦ φιλελευθέρου ἀτομισμοῦ. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς ἄρνησις τοῦ ἀτομισμοῦ, ἀλλὰ καὶ θετικῶς ἐν τῇ ἐφαρμογῇ ἐματαιώθη ἢ πλήρης τούτου ἐφαρμογή, ἥδη δὲ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος (ἀπὸ τοῦ 1880 περίπου) διαγράφεται προσπάθεια ἐπαναφορᾶς θεσμῶν, ποὺ ἀποτελοῦν ἐφαρμογὴν τοῦ κοινωνισμοῦ. Οὕτω βαθμηδὸν καταργεῖται ἡ φιλελευτέρα δασμολογικὴ πολιτικὴ καὶ ἥδη ἔχομεν παντοῦ προστατευτικὰ δασμολόγια, τὸ κράτος ἀναμιγνύεται καὶ δὴ κατὰ προοδευτικῶς αὐξουσάν ἀναλογίαν εἰς τὰ τῆς οἰκονομίας, ἡ ἐπικίνδυνος ἐλευθερία τῆς ἐργασίας ἀντικαθίσταται διὰ ρυθμίσεως τῶν σχέσεων ἐργοδοτῶν καὶ ἐργοληπτῶν. Ἡ ἀντιφιλελεύθερος καὶ ἀντιατομιστικὴ πολιτικὴ τοῦ κρατικοῦ σοσιαλισμοῦ ἐφαρμόζεται γενικῶς εἰς ὅλα τὰ πολιτισμένα κράτη, παρουσιάζουσα τὸ διπλοῦν πλεονέκτημα, ὅτι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπιτρέπει εἰς τὰ ἄτομα ἐλευθερίαν καὶ ἀναγνωρίζει ὅτι τὸ κίνητρον τῆς ἐπικερδείας ἀποτελεῖ ἀπαραίτητον στοιχεῖον τῆς ὀργανώσεως τῆς οἰκονομίας, ἀφ' ἑτέρου διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ κράτους μειώνει τὰς ἐπικινδύνους συνέπειας τῆς ἐλευθέρως τῶν ἀτόμων δράσεως καὶ ἐπιδιώκει τὴν κατὰ τὸ δυνατόν γεφύρωσιν τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων καὶ τὴν ἐνίσχυσιν τῶν οἰκονομικῶς ἀσθενεστέρων τάξεων. Ὅτι ἡ σύγχρονος τάσις εἶναι ἀντιφιλελεύθερος καὶ ἀντιατομιστικὴ ἀποδεικνύει ἡ ἀνασκόπησις τῆς νομοθεσίας ὄλων τῶν κρατῶν, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Ἑλλάδος, ὅπου διατρανοῦται ἡ προϊοῦσα ἀνάμιξις τοῦ κράτους εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως, ἰδίως δὲ εἰς τὴν οἰκονομίαν.

Κατὰ τὸν μεσαῖωνα μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ κοινωνισμοῦ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν δημιουργίαν εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ τὴν οἰκονομίαν ἀνελευθέρου ἰσορροπίας, ἐπέτυχεν δηλαδή τὴν ἐμπέδωσιν τῆς κοινωνικῆς ἰσορροπίας διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἐλευθέρως τῶν ἀτόμων· ὁ ἀτομισμός τοῦ 19ου αἰῶνος ἐδημιούργησεν ἀντιθέτως κατάστασιν ἀνισορροπίας ἐλευθέρως, ἐξησφάλισε δηλαδή τὴν ἐλευθερίαν διὰ τὰ ἄτομα, ἀλλὰ ἐθυσίασε τὴν κοινωνικὴν ἰσορροπίαν. Οἱ κίνδυνοι οὗς διατρέχει ἡ σύγχρονος κοινωνία καὶ ὁ πολιτισμός εἶνε ἀποτελέσματα τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ἀτομισμοῦ, ἡ δὲ θεραπεία ἔγκειται εἰς τὴν ἔγκαιρον ἐπανεφαρμογὴν τοῦ κοινωνισμοῦ.

Κηρυσσόμενοι ὑπὲρ τοῦ κοινωνισμοῦ δὲν ἐννοοῦμεν ποσῶς τὴν ἐφαρμογὴν αὐτοῦ ἀπολύτως, διότι τότε θὰ εἴμεθα κομμουνισταί. Τὰ ἀνθρώπινα δὲν ἐπιδέχονται εἰς τὰ μεγάλα αὐτῶν προβλήματα ἀκρότητας, αἱ δὲ μέσαι λύσεις εἶνε αἱ μόναι ποὺ ἀνταποκρίνονται

εἰς τὴν φυσιολογικὴν καὶ ψυχολογικὴν ἰδιοσυγκρασίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ ὀργάνωσις κοινωνίας καὶ οἰκονομίας πρέπει νὰ εἶνε κρᾶμα κοινωνισμοῦ καὶ ἀτομισμού ἀλλὰ μὲ ἀναλογικὴν ὑπεροχὴν τοῦ πρώτου, ἢ ἄλλως λεγόμενον ἡ ὀργάνωσις κοινωνίας καὶ οἰκονομίας πρέπει νὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν τὴν ὀλότητα καὶ τὰ συμφέροντα ταύτης, ἀλλὰ χωρὶς νὰ ἀποπνίγεται ἡ πρωτοβουλία τῶν ἀτόμων καὶ ἡ τάσις αὐτῶν πρὸς ἐπικέρδειαν.

Μία τελευταία οὐσιώδης παρατήρησις πρέπει νὰ γίνῃ. Διὰ νὰ ὑπάρξῃ πραγματικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ κοινωνισμοῦ, δὲν ἀρκεῖ νὰ πραγματοποιηθοῦν αἱ ἐξωτερικαὶ μόνον πρὸς τοῦτο προϋποθέσεις (π.χ. ἐπεμβατικὴ νομοθεσία, ρύθμισις τῆς οἰκονομίας κ.τ.τ.), πρέπει νὰ συντρέξουν καὶ ἐσωτερικαὶ προϋποθέσεις, δηλαδὴ νὰ διαμορφωθῇ ἰδεολογία τῶν ἀνθρώπων ὑπὲρ τοῦ κοινωνισμοῦ. Τότε μόνον ἡ συμβίωσις εἶνε ἀρμονικὴ καὶ ἰσορροπημένη. ὅταν τὰ ἄτομα ἔχουν βαθεῖαν συνείδησιν τῆς ἀνάγκης τῆς συμβιώσεως καὶ ἡ ὅλη των κοσμοθεωρία συνηγορεῖ ὑπὲρ ταύτης. Πρέπει πρὸς τούτοις νὰ ὑπάρξῃ ἑναρμόνισις πίστεως καὶ γνώσεως. Κατὰ τὸν μεσαῖωνα τοῦτο εἶχε πραγματοποιηθῆ, σήμερον τοῦναντίον ὑπάρχει συνήθως βαθεῖα ἀντιγνωμία μεταξὺ πίστεως καὶ γνώσεως, ἢ μᾶλλον τὰ ἄτομα καλλιεργοῦν τὴν γνῶσιν μὴ πιστεύοντα πλέον εἰς τίποτε. Καὶ αὐτὸ εἶνε ἀποτέλεσμα τοῦ ἀτομισμού, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν ὑπερτροφίαν τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν αὐτοπεποίθησιν τούτου κατέστρεψε τὴν συνείδησιν τῆς ἐξαρτήσεως ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ ἀπὸ δυνάμεις ἐκτὸς αὐτοῦ κειμένας.

Γ.

ΑΝΑΛΥΣΙΣ ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΑΣ ΠΕΡΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΣΥΜΒΙΩΣΕΩΣ ΕΠΙ ΤΗ, ΒΑΣΕΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΣΜΟΥ

Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἀπόψεων, ποὺ ἐξητάσθησαν εἰς τὸ προηγούμενον τμῆμα τῆς παρούσης μελέτης, παραθέτω ἀνάλυσιν τῆς μονογραφίας τοῦ Dr Eckart Weinreich, *Die Nation als Lebensgemeinschaft* (München 1931 σ. 121), ὅπου ἐκτίθενται αἱ ἀπόψεις περὶ τῆς ἐπικινδύνου θέσεως εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ κοινωνία διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ἀτομισμού καὶ τῶν φιλελευθέρων ἀρχῶν καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης ἀναδιοργανώσεως τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας ἐπὶ τῇ βάσει νέας ἰδεολογίας καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κοινωνισμοῦ. Ὁ συγγραφεὺς ἀκολουθεῖ, ὡς ὁ ἴδιος δηλοῖ, τὰς θεωρίας τῶν Paul Ernst, Leopold

Ziegler καὶ Nikolaus Berdjajew. Εἰς τούτους θὰ ἔπρεπε νὰ προστεθῆ καὶ ὁ Othman Spann.

Ἡ ὅλη πραγματεία διαιρεῖται εἰς τέσσαρα τμήματα, τὰ ἐξῆς: 1) ἔννοια τοῦ ἔθνους, 2) ἔθνος, ἔθνικὸν κράτος καὶ ἀτομικὴ ἐλευθερία, 3) προσπάθεια ἀναδιοργανώσεως, σοσιαλισμὸς, μπολσεβικισμὸς, φασισμὸς καὶ 4) τὸ κράτος τοῦ μέλλοντος. Τὰς διαιρέσεις ταύτας ἀκολουθεῖ ἡ κατωτέρω ἀνάλυσις.

I. ΥΠΟΣΤΑΣΙΣ ΚΑΙ ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ (σελ. 13—30).

Ὁ συγγραφεὺς προκειμένου νὰ καθορίσῃ τί εἶνε ἔθνος θεωρεῖ, ὀρθῶς, ὅτι πρέπει νὰ καθορίσῃ προηγουμένως τὴν θέσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς. Ὁ ἄνθρωπος, λέγει, μᾶς ἐμφανίζεται ὑπὸ διπλῆν μορφήν: ὡς δημιουργήμα (ἀλλὰ δημιουργήμα ἔχον συνείδησιν ἑαυτοῦ) καὶ ὡς δημιουργός, διότι διὰ τῆς πνευματικῆς του δυνάμεως ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν. Ὁ ἄνθρωπος διακρίνεται ὅλων τῶν ἄλλων ὄντων, διότι ἔχει σκέψιν (καθόσον ζωὴν καὶ ψυχὴν ἔχουν καὶ ἄλλα ὄντα, ἔστω καὶ ποιοτικῶς διάφορον προκειμένου περὶ ψυχῆς), ἡ σκέψις δὲ αὕτη εἶνε ἐλευθέρα, συνέπεια δὲ λογικὴ τούτου εἶνε καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως, ἥτις χαλιναγωγεῖται ὑπὸ τοῦ συνειδότος. Ἡ σκέψις τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ἐλευθέρα, διότι ἡ λειτουργία αὐτῆς δὲν εἶνε ὑποχρεωτικὴ διὰ τὸν ἄνθρωπον· τίποτε δὲν ἠμπορεῖ νὰ τὸν ἐξαναγκάσῃ νὰ σκέπτεται ἂν δὲν θέλῃ.

Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν εἶνε συνδυασμὸς φύσεως καὶ πνεύματος, φυσικῶν καὶ πνευματικῶν στοιχείων, ἡ δὲ ἀποστολὴ του ἐπὶ τῆς γῆς εἶνε συνεπῶς διπλῆ, φυσικὴ καὶ πνευματικὴ, μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶνε ἐλεύθερος νὰ ἐκπληρώσῃ ἢ ὄχι τὴν πνευματικὴν του ἀποστολήν. Ὡς εἶνε ἐπόμενον, ὅσον περισσότερον ἀναπτύσσεται ἡ ἐλευθέρα δράσις τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος ἐπὶ τοσοῦτον ἡ ἀποστολὴ του γίνεται δυσχερεστέρα, καθόσον ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψεως δύναται νὰ ὀδηγήσῃ τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς ὀλεθρία δι' ἑαυτὸν ἀποφάσεις. Τοῦτο δὲ διότι ἡ ἐλευθέρα σκέψις καὶ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου δύναται μὲν νὰ ὀδηγήσῃ τοῦτον πρὸς πραγματοποίησιν τῆς φυσικῆς του ἀποστολῆς, δηλαδὴ τῆς εἰρηνικῆς καὶ ὀργανικῆς συμβιώσεως μετ' ἄλλων ἀνθρώπων, δύναται ὅμως ἀντιθέτως νὰ ὑποθάλῃ τὴν αὐτοπεποίθησιν καὶ τὸν ἐγωισμὸν τοῦ ἀνθρώπου, νὰ τὸν ὠθήσῃ εἰς στάσιν ἀτομιστικὴν, ὅποτε σκοπὸς τῆς δράσεως τοῦ ἀνθρώπου γίνεται μόνον ὁ ἑαυτός του ἢ δὲ πραγματοποίησις τῆς συμβιώσεως διακινδυνεύεται συνέπειά ὑπερτροφικῆς τρόπου τινὰ ἐγωφιλίας.

Τόσον αἱ φυσικαὶ ὅσον καὶ αἱ πνευματικαὶ τοῦ ἀνθρώπου ιδιότητες ὠθοῦν αὐτὸν πρὸς συμβίωσιν. Οἱ ἄνθρωποι συνδέονται διὰ δεσμῶν αἵματος (συγγενείας) καὶ διὰ πνευματικῶν τοιοῦτων, καὶ ἔχομεν δύο κυρίως μορφὰς ἐνώσεων τῶν ἀνθρώπων, τὰς συγγενικὰς ἐνώσεις καὶ τὰς πνευματικὰς ἐνώσεις. Εἰς ἐνωσιν συγγενείας ἀνήκει ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῆς γεννήσεώς του, δηλαδή κατ' ἀνάγκην· εἰς πνευματικὴν ἐνωσιν συνεπεία τῆς πνευματικῆς τοῦ κατευθύνσεως, τῶν ἰδεῶν του, ὁπότε συγκροτεῖ πνευματικὴν ὁμάδα μετὰ τῶν λοιπῶν ὁμοϊδεατῶν. Αἱ ἐνώσεις συγγενείας καὶ αἱ πνευματικαὶ ἐνώσεις ἀποτελοῦν τὰς «κοινοτήτας» (Gemeinschaften κατὰ τὴν ὀρολογίαν τοῦ κοινωνιολόγου Tönnies), ἐκ παραλλήλου δὲ πρὸς ταύτας ἔχομεν τοὺς «κοινωνικοὺς κύκλους» τὰς «κοινωνίας» (Gesellschaften), αἵτινες συγκροτοῦνται ἀποφάσει τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἐπιδίωξιν ὠρισμένου σκοποῦ. Κατὰ τοῦτο δὲ αἱ κοινωνίαι (κοινωνικοὶ κύκλοι) διακρίνονται τῶν πνευματικῶν ἐνώσεων (κοινοτήτων), καθόσον εἰς τὰς δευτέρας οἱ ἄνθρωποι ἀνήκουν διαρκῶς, φύσει, ἐκ τῆς πνευματικῆς των νοοτροπίας, ἐκ τῶν πνευματικῶν των τάσεων, ἐνῶ αἱ κοινωνίαι ἔχουν παροδικὸν καὶ αὐθαίρετον χαρακτήρα. Αἱ δευτέραι εἶνε προϊόντα τῆς ἐλευθέρως τῶν ἀνθρώπων τάσεως, αἱ πρῶται δύνανται νὰ δημιουργηθοῦν καὶ διὰ τῆς βίας, δι' ἐπιβολῆς. Ἐνῶ ὁ ἀριθμὸς τῶν συγγενικῶν ἐνώσεων καὶ τῶν κοινωνικῶν κύκλων εἶνε κατ' ἀρχὴν ἀπεριόριστος, ὑπάρχει μία μόνη πραγματικὴ πνευματικὴ ἐνωσις, σνισταμένη εἰς τὴν συνεργασίαν (συνένωσιν) τῶν ἀτόμων πρὸς τελείωσιν ἑαυτῶν.

Ἡ πλήρης τοῦ ἀνθρώπου τελείωσις πραγματοποιεῖται ἐν τῇ συμβίωσει καὶ δὴ διὰ τῆς συμμετοχῆς του εἰς οἰκογένειαν, γένος, ἐθνότητα. Διὰ τῆς συμμετοχῆς εἰς οἰκογένειαν ὁ ἄνθρωπος αὐτομάτως συμμετέχει καὶ εἰς ἐθνότητα, ἣτις ἐμφανίζεται ὄχι μόνον ὡς ἐνωσις βασιζομένη ἐπὶ τῶν συγγενικῶν δεσμῶν, ἀλλὰ μετέχει καὶ τοῦ χαρακτηριστικοῦ πνευματικῆς ἐνώσεως, καθόσον ἡ συμμετοχὴ εἰς αὐτὴν δημιουργεῖται μὲν διὰ τῆς γεννήσεως, ἀλλὰ λαμβάνει τὴν πλήρη αὐτῆς ἀνάπτυξιν διὰ τῆς ἐνσυνειδήτου συμμετοχῆς τῶν ἀτόμων εἰς τὴν αὐτὴν ἐθνότητα. Ὄταν τὸ ἄτομον ἀποδεχθῇ τὴν συμβίωσιν καὶ τὴν συνεργασίαν μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων τότε πραγματοποιεῖται ἡ πνευματικὴ ἐνότης, ἐντὸς τῆς ὁποίας τὸ ἄτομον ἀναπτύσσεται ὡς ἄριστα. Τοιαύτη ὅμως ἀποδοχὴ δὲν λαμβάνει πάντοτε χώραν· ἐνίοτε τὸ ἄτομον ἐμπιστεύεται πέραν τοῦ δέοντος εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὰς ἰδίας αὐτοῦ δυνάμεις, ἀρνεῖται τοὺς ἐσωτερικοὺς καὶ πνευματικοὺς δεσμοὺς τῆς συμβιώσεως, τοῦτο δὲ ἔχει μὲν ὡς ἀποτέλεσμα ἐξαιρετικὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἀτομικῆς ἰκανότητος, ἀλλὰ

ταυτοχρόνως φέρει εἰς ἐξάντλησιν τοῦ ἀτόμου καὶ τελικὴν καταστροφὴν. Βεβαίως ἡ προσπάθεια τοῦ ἀτόμου νὰ σταθῇ αὐτοτελὲς καὶ μόνον ἐν τῇ ζωῇ ἀντιμέτωπον τῶν προβλημάτων αὐτῆς δὲν στερεῖται μεγαλείου, ἀλλὰ ἡ προσπάθεια αὕτη μοιραίως ὀδηγεῖ πρὸς τὴν καταστροφὴν τοῦ ἀτόμου ὡς ἀντιστρατευομένη πρὸς τὴν πηγαίαν καὶ βαθυτάτην ὑπόστασιν καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν ἀνθρώπων. Πλὴν τῶν δύο αὐτῶν κατευθύνσεων, δηλαδὴ τῆς ψυχικῆς ἀποδοχῆς τῆς συμβιώσεως καὶ τῆς ἀτομιστικῆς ἀπομονώσεως, ὑπάρχει καὶ τρίτη κατεύθυνσις πού δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀκολουθήσῃ, αὕτη εἶνε ἡ τῆς παθητικῆς καὶ ἀβούλου στάσεως, καθ' ἣν πρὸς οὐδετέραν κατεύθυνσιν ἐκ τῶν προμνησθεισῶν τρέπεται. Ὅταν τοιαύτη εἶνε ἡ στάσις δεδομένου πληθυσμοῦ, τότε οὗτος ἀποτελεῖ τὴν πληθυσμιακὴν μᾶζαν, τὸ πλῆθος, πού διακρίνεται τοῦ ἔθνους καθόσον στερεῖται συνειδήσεως τῆς ἐνότητος αὐτοῦ. Συνήθως τὴν στάσιν αὐτὴν λαμβάνουν οἱ ἄνθρωποι ἀφοῦ ἀποτύχη ἡ ἀτομιστικὴ προσπάθειά των. Τότε παραμένουν μὲν εἰς τὴν συμβίωσιν ἀλλὰ χωρὶς τὴν ἐνσυνείδητον πίστιν εἰς τὰ ἀγαθὰ τῆς συμβιώσεως. Ὅταν οἱ πληθυσμοὶ περιέλθουν εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν παρατηρεῖται ἐκπολιτιστικὴ κατὰπτωσις αὐτῶν.

Ἐφαρμόζων τὰ προεκτεθέντα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Εὐρώπης ὁ συγγραφεὺς παρατηρεῖ ὅτι ἐνῶ κατὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν μεσαίωνα οἱ λαοὶ ἔζησαν ἐν πνευματικῇ ἐνώσει, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀναγεννήσεως ἤρχισε βαθμηδὸν νὰ ἐπικρατῇ τὸ ἀντίθετον πνεῦμα τοῦ ἀτομισμοῦ, ἥδη δὲ διέρχονται οἱ Εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ περίοδον ἀβουλίας. «Συνεπεία τῆς ἐπιβολῆς τῆς παρεξηγηθείσης ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου ἡ εὐρωπαϊκὴ Δύσις ὑπέστη ἐσωτερικὴν διάλυσιν καὶ ἐκλονίσθη μέχρι καταστροφῆς» (σελ. 29).

Ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ταυτίζεται μὲ τὴν ἱστορίαν τῶν ἐθνῶν, διότι εἰς τὰ ἔθνη πραγματοποιεῖται ἡ ἀνωτέρα, πνευματικὴ τῶν ἀνθρώπων ἐνότης.

II. ΕΘΝΟΣ, ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΟΥ ΑΤΟΜΟΥ.

(σελ. 31—70)

Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἦτο ἀτελής, τότε εὐκόλως θὰ ἐπραγματοποιεῖτο ἐκάστοτε ἡ ἐθνικὴ ἐνότης ἀπροσκόπτως ἐκ τῆς συγγενικῆς ἐνώσεως ἐξελισσομένης εἰς εὐρύτερον κύκλον. Ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος καὶ ἀτελής καὶ ἐλεύθερος εἶνε, ἀμφότερα δὲ ταῦτα παρεμβάλουν ἐμπόδια εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς πλήρους ἐθνικῆς ἐνότητος ὡς πνευματικῆς ἐνώσεως. Ἡ ὀργάνωσις τῶν πρωτογενῶν λαῶν, τῶν στε-

ρουμένων ένσυνειδήτου όργανώσεως εΐνε ή τελειοτάτη πασών άδιαφόρως τής πολιτειακής μορφής, ύφ' ήν έμφανίζεται και ήτις κυμαίνεται άπό τής μοναρχίας εις τήν δημοκρατίαν. Διά τούς πρωτογενείς λαούς ή πολιτειακή όργάνωσις θεωρείται ώς θείας προελεύσεως έκπροσωποϋσα τήν ένότητα του λαού. Έφόσον οί λαοί λαμβάνουν συνείδησιν έαυτών, όργανοϋνται ένσυνειδήτως εις κράτη, τά όποια δέν διαμορφοϋνται αυτομάτως (όπως ή προμνησθεΐσα όργάνωσις τών πρωτογενών) αλλά εΐνε άποτέλεσμα ένσυνειδήτου προσπαθείας τών ανθρώπων. Το νεώτερον εύρωπαϊκόν κράτος, διαμορφωθέν άπό τής έποχής τής αναγεννήσεως και έντεϋθεν εΐνε κάτι βασικώς διάφορον τής μεσαιωνικής έκκλησίας και τής μεσαιωνικής πολιτείας (του *Sacrum Imperium*), καθόσον δέν έξειλίχθη αυτομάτως έκ τής ζωής τών λαών, άλλ' εΐνε κάτι τó επίκτητον, σύνδεσμος ανθρώπων επιδιωκόντων τήν έκπλήρωσιν κοινών συμφερόντων, δημιούργημα ανθρώπινων προσπαθειών περιωρισμένης άξίας, ένώ εις τήν μεσαιωνικήν πολιτείαν διετρανοϋτο ή θεία πνοή. Σήμερον όλοι αισθάνονται ότι τó σύγχρονον κράτος δέν εΐνε ή πρέπουσα λύσις του προβλήματος τής συμβιώσεως τών ανθρώπων, καθόσον δέν πραγματοποιεί τήν πνευματικήν τών ανθρώπων ένότητα αλλά τήν απομόνωσιν του άτόμου (σ. 38—39). Αΐτία τής διαμορφώσεως του συγχρόνου κράτους εΐνε ή πνευματική τών συγχρόνων ανθρώπων διάθεσις, που επιδιώκουν τήν άπεριόριστον τών άτόμων έλευθερίαν και όχι τήν δέσμευσιν και έξάρτησιν τών άτόμων, που επιζητοϋν τήν ίδρυσιν «κοινωνίας» και όχι «κοινότητος». Η άπειλουμένη συντριβή του συγχρόνου εύρωπαϊκού κράτους άποτελεί προειδοποίησιν ότι οί σύγχρονοι σκοποί και αί μέθοδοι εΐνε ψευδεΐς και όλέθρια.

Εις τήν Εύρώπην ό άτομισμός έμφανίζεται κατά τήν Άναγέννησιν όπότε τερματίζεται ό χριστιανικός μεσαίων. Οί λαοί όργανοϋνται έκτοτε επί τή βάσει τής προσωπικής έλευθερίας, όπότε τó άτομον άντι νά εΐνε στοιχείον τής όλότητος επιδιώκει τήν αυτοτέλειαν, γίνεται σκοπός του έαυτου του. Χαρακτηριστικόν τής νέας έποχής εΐνε ότι τά έθνη γίνονται όργανα τής αυθαιρέτου βουλήσεως τών ήγεμόνων, ό ήγεμών άποτελεί τó κράτος, χρησιμοποιοϋν αυτό προς πραγματοποίησιν τών ιδίων βλέψεων και φιλοδοξιών. Ό άπολυταρχικός ήγεμών δρᾶ και ένεργεί ύπό τó αυτό πνεϋμα όπως ό επιχειρηματίας τής άμέσως κατόπιν έποχής του φιλελευθέρου κεφαλαιοκρατισμοϋ, έλαυνόμενος άπό τās αυτές επιθυμίας και χρησιμοποιοϋν τά αυτά μέσα. Το έθνος άποτελεί διά τόν ήγεμόνα άπλοϋν όργανόν, λαμβάνει δέ χώραν χαρακτηριστική διάκρισις μεταξύ ήγεμόνος και τών ύπηκόων αυτού. Το άπολυταρχικόν κράτος έπροκάλεσε μόνον

του τὴν ἀνατροπὴν του, διότι διὰ τοῦ παραδείγματος τῆς ἀπεριορίστου αὐθαιρεσίας τοῦ ἡγεμόνος ἀνέθρεψεν εἰς τοὺς λαοὺς τὸν πόθον ὅπως καὶ αὐτοὶ ὡς ἄτομα ἀποκτήσουν ἀνάλογον ἀπεριόριστον ἐλευθερίαν. Τὸν ἀπολυταρχικὸν ἡγεμόνα διαδέχεται ὁ Homo oeconomicus τῆς φιλελευθέρου οἰκονομίας.

Τὴν νέαν ἐποχὴν, ἣτις διαδέχεται τὴν τῶν ἡγεμόνων τοῦ 16ου, 17ου καὶ 18ου αἰῶνος, χαρακτηρίζει τὸ κεφαλαιοκρατικὸν πνεῦμα καὶ ὁ ὀρθολογισμὸς (Rationalismus) ἀμφότεροι πρόμαχοι τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀτομισμοῦ. Τὸ ἐθνικὸν κράτος ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα ἀντικαθίσταται ὑπὸ τοῦ φιλελευθέρου κράτους δικαίου (Rechtstaat). Ἡ κρατικὴ ἐπιβολὴ μειοῦται, τὰ φιλελεύθερα ἰδανικὰ κερδίζουν ὅλον ἐδαφος καὶ ἡ οἰκουμένη μεταβάλλεται εἰς στίβον ἀνταγωνισμοῦ τῶν «ἐλευθέρων ἀτόμων». Ἡ πολιτεία λαμβάνει τὴν μορφήν δημοκρατίας με ἐπικράτησιν τῶν πληθυσμιακῶν μαζῶν, τὰ τελευταῖα δὲ ὑπολείμματα τῆς μεσαιωνικῆς κοινότητος ἐξαφανίζονται.

«Συνοψίζοντες τὰ προεκτεθέντα: μετὰ τὴν ἐμφάνισιν κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τοῦ νέου πνεύματος τοῦ ἐστραμμένου πρὸς τὰ ἐγκόσμια, ἤρχισε διὰ τὴν εὐρωπαϊκὴν Δύσιν νέα ἱστορικὴ περίοδος. Ἡ ἀποσύνθεσις τῶν μορφῶν τῆς μεσαιωνικῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως ἐπιβάλλει εἰς τὰ διαμορφούμενα νεώτερα κράτη τὴν διαμόρφωσιν νέων συγχρονισμένων μορφῶν ὀργανώσεως» (σελ. 52—53). «Ἡ ἔννοια τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας ἐπιφέρει μᾶλλον αὐθαίρετον στάσιν τοῦ ἡγεμόνος, τοῦ κράτους καὶ τῶν λαῶν. Ἀρχίζει ἡ ἀνεξάρτητος καὶ ἐνσυνείδητος ζωὴ τῶν λαῶν. Ἡ βίβλα ἰσχύος ἀποτελεῖ τὸν κατὰ τοὺς ἀνησύχους τούτους αἰῶνας, ἀνομολόγητον μὲν παρὰ πάντων δὲ τῶν ἡγεμόνων ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν. Ταύτοχρόνως τὸ ἀπολυταρχικῶς διοικούμενον ἐδαφικὸν κράτος ¹ μεταβάλλεται εἰς ἀρπακτικὸν κατακτητὴν ὀλοκλήρων ἡπείρων πέραν τῶν ὠκεανῶν, τὰς ὁποίας ἐκμεταλλεύεται ληστρικῶς καὶ ἐξαντλητικῶς μετὰ βάρβαρον σκληρότητα, ἐνῶ ἐν Εὐρώπῃ ὑπὸ τὸ πρόσχημα θρησκευτικῶν διαμαχῶν ἢ ἡγεμονικῶν κληρονομικῶν ἀξιώσεων διεξάγεται ἀτελείωτος ἀγὼν διὰ τὴν ἐπικυριαρχίαν χωρῶν καὶ πόλεων» (σελ. 53). Ἀπὸ θεωρητικῆς ἀπόψεως τὴν διαμόρφωσιν τοῦ νέου ἀπολυταρχικοῦ κράτους ὑπεβοήθησαν οἱ Bodin, Grotius, Althusius, τῆς δὲ ἀτο-

1. Ἐδαφικὸν κράτος (Territorialstaat) εἶνε τὸ συγκροτούμενον διὰ τῆς ἐδαφικῆς ἐξαπλώσεως ἐξουσίας ἡγεμόνος ἐπὶ λαῶν διαφόρου ἐθνότητος. Ἐθνικὸν κράτος (Nationalstaat) εἶνε τὸ συγκροτούμενον ἐπὶ τῇ βόσει τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος τῶν ἀποτελούντων αὐτό.

μιστικῆς ιδεολογίας κυριώτατα οἱ Hobbes, Locke καὶ Rousseau. Τὸ βασικὸν σφάλμα τοῦ ἀτομισμού καὶ τῶν συγχρόνων δημοκρατιῶν συνίσταται εἰς τὴν πεποίθησιν, ὅτι εἶνε δυνατόν νὰ ἐξυπηρετηθοῦν κοινωνικοὶ σκοποὶ καὶ ἡ κοινὴ εὐημέρεια ὑπὸ ριζικῶς ἀντικοινωνικῆς ἀρχῆς, ὅπως εἶνε ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐλευθέρου ἀνταγωνισμού. «Διότι πῶς εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ «κοινότης», ἀδελφοσύνη, κοινωνικὴ ἀρμονία, ὅταν τὸ ἄτομον ἔχῃ ὄχι μόνον τὸ δικαίωμα ἀλλὰ καὶ τὸ καθῆκον ἐγωιστικῆς ὑποστηρίξεως τῶν ἰδίων του ἀξιώσεων, πλήρους ἐλευθερίας καὶ ἀπομονώσεως ἑαυτοῦ;» (σελ. 61). Εἰς τὴν πολιτικὴν ὀργάνωσιν ὁ ἀτομισμὸς ἐκδηλοῦται διὰ τοῦ πλειοψηφικοῦ ἐκλογικοῦ συστήματος, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐπιδιώκεται μὲν κατ' ἐπιφασιν ἡ διαπίστωσις τῆς γνώμης τῆς ὁλότητος, πραγματικῶς δὲ ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀναίμακτος ὑπερνίκησις μειοψηφίας, ἥτις συνηθέστατα εἶνε καὶ ἡ ὀρθότερον ἰσχυρομένη.

III ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑΙ ΑΝΑΔΙΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ, ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ, ΜΠΟΛΣΕΒΙΚΙΣΜΟΣ, ΦΑΣΙΣΜΟΣ (σελ. 71–106).

«Ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἀτομισμού εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν Δύσιν, ἔχει φθάσει εἰς τὸ τέρμα τῆς καὶ εὐρισκόμεθα εἰς καμπὴν τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἀποφάσεων τῆς ἀνθρωπότητος, ἥτις εἶνε ὑποχρεωμένη νὰ ἐξαγάγῃ τὰ συμπεράσματα ἀπὸ τὴν πείραν τῆς τελευταίας ἱστορικῆς περιόδου, ἀπὸ τὰς πλάνας τοῦ οὐμανισμού καὶ τοὺς ἀπατηλοὺς συλλογισμοὺς τοῦ ὀρθολογισμού τῆς ἐποχῆς τοῦ διαφωτισμοῦ, ὅπως καὶ ἀπὸ τὰς ἀπειλητικὰς συνεπειὰς ὀργανώσεως τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ καὶ τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ ἀντὶ ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν ἀρχῶν» (σελ. 69). Μέγιστα καταβάλλονται προσπάθειαι πρὸς ἀναδιοργάνωσιν τῆς Εὐρώπης ἐκ τοῦ χάους, εἰς τὸ ὁποῖον τὴν περιήγαγεν ὁ ἀτομισμὸς, αἱ δὲ προσπάθειαι αὗται συνοψίζονται εἰς τρεῖς κυριωτάτας κατευθύνσεις: τὸν σοσιαλισμὸν, τὸν μπολσεβικισμόν, καὶ τὸν φασισμόν.

Ὁ σοσιαλισμὸς ἀναγνωρίζει τὰς ἀδυναμίας τοῦ φιλελευθέρου ἀτομισμού καὶ ἐπιδιώκει τὴν ἀνατροπὴν τούτου, χωρὶς ὅμως νὰ εἶνε ἱκανὸς νὰ δημιουργήσῃ τὴν ποθουμένην νέαν κατάστασιν, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι δεσμεύεται ἀπὸ τὸ ἀρνητικὸν πνεῦμα ἀπὸ τὸ ὁποῖον διέπεται (ἄρνησις τοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ) καὶ ἀφ' ἑτέρου διότι, ἐνῶ ἀποδίδει τὴν πρέπουσαν σημασίαν εἰς τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα, ὀλιγωρεῖ περὶ τῶν ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν βάσεων, ἐφ' ὧν θὰ ὀργανωθῇ ἡ νέα κατάστασις. Διαγράφει τὴν θέ-

σιν τοῦ κατ' οὐσίαν ἀνελευθέρου προλεταριάτου, τὸ ὁποῖον εἶνε ἀνίσχυρον ἀπέναντι τῆς κεφαλαιοκρατικῆς αὐθαιρεσίας καὶ ζητεῖ τὴν θεραπείαν τοῦ κακοῦ, ἀντὶ δὲ νὰ ἐπιδιώξη νέα ἰδανικά, νέαν ἠθικὴν, νέαν ἰδεολογίαν, ἔχει ὁ σοσιαλισμὸς τὴν ἀφελῆ πίστιν, ὅτι ὅλα θὰ διορθωθοῦν διὰ μέτρων ἀφορώντων τὰς ἐξωτερικὰς μόνον ἐκδηλώσεις τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἤτοι διὰ τῆς μεταβολῆς τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν καὶ συγκεκριμένως διὰ τοῦ ἐκσοσιαλισμοῦ τῶν μέσων παραγωγῆς. Καὶ φαντάζεται ὅτι μὲ αὐτὴν τὴν ἀπλῆν σκέψιν λύει ὅλα τὰ δυσχερῆ καὶ βαθέα προβλήματα ποῦ παρουσιάζει τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς τοῦ οὐμανισμοῦ καὶ λιμπεραλισμοῦ. Πρέπει πρὸς τούτοις νὰ τονισθῇ ὅτι, ἐνῶ ὁ σοσιαλισμὸς παρουσιάζεται ὡς φανατικὸς πολέμιος τοῦ λιμπεραλισμοῦ (δηλαδὴ τῆς φιλελευθέρου ἀρχῆς), ἐν τούτοις παραμένει αἰχμάλωτος τούτου, καθόσον καὶ αὐτὸς ἐν τέλει καὶ κατ' οὐσίαν ἐπιδιώκει τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἀτόμων· τὰ ἰδανικά τοῦ σοσιαλισμοῦ εἶνε κατὰ βάθος τὰ αὐτὰ μὲ τὰ ἰδανικά τοῦ λιμπεραλισμοῦ. Ἄδυναμία τοῦ σοσιαλισμοῦ εἶνε καὶ τὸ πνεῦμα μοιρολατρικῆς ἀναμονῆς τῆς ἐξελίξεως· ὅλα ἀναμένει ἐκ τοῦ ἀδήλου μέλλοντος ἀνίσχυρος νὰ θεραπεύσῃ τὰ παρόντα· ἡ ἀναμονὴ αὕτη παραλύει τὴν ἐν τῷ παρόντι δημιουργικὴν τῆς διανοήσεως τάσιν. Εἰς τὸν σοσιαλισμὸν ἀναγεννῶνται πεποιθήσεις καὶ παραδόσεις τῆς ἰουδαϊκῆς θρησκείας περὶ ἐκλεκτοῦ λαοῦ (πρόκειται περὶ τῆς τάξεως τῶν προλεταρίων) καὶ περὶ χιλιασμοῦ, καθ' ὃν θὰ ἔλθῃ ἡμέρα ἐπαναφορᾶς τοῦ ἐπιγείου παραδείσου. Ὁ σοσιαλισμὸς εἶνε καὶ ἀντίθετος πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς πραγματικῆς «κοινότητος», διότι ἡ κολλεκτιβιστικὴ θεωρία ὀλοσχεροῦς ὑποταγῆς τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν ὀλότητα, ἡ ἄρνησις τῆς εὐθύνης τῶν ἀτόμων δημιουργοῦν μὲν κοινωνικὴν ἐνότητα ἀλλὰ βασιζομένην ἐπὶ τοῦ ἐξανασκασμοῦ καὶ ὄχι ἐπὶ τῆς ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς ὁμοιοῦς καὶ ταυτότητος. Πολύτιμος ὅμως ὑπῆρξεν ἡ σοσιαλιστικὴ θεωρία ὡς ἐπικρίσις τοῦ φιλελευθέρου ἀτομισμοῦ καὶ ἐν τῇ ἐπικρίσει ταύτῃ ἐνυπάρχει πολλὴ ἀλήθεια.

Ὁ μπολσεβικισμὸς εἶνε ἐφαρμογὴ τοῦ σοσιαλισμοῦ εἰς τὸ ρωσικὸν περιβάλλον, διακρινόμενος ὅμως τοῦ μαρξικοῦ σοσιαλισμοῦ, ὡς οὗτος ἀνεπτύχθη εἰς τὴν Γερμανίαν, κυρίως διότι ἐν αὐτῷ ἐπικρατεῖ ἡ γραμμὴ τῆς βίας καὶ τῆς βαρβαρότητος. Συνέπεια τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ μπολσεβικισμοῦ εἶνε ἡ ἐπιστροφή τοῦ ἀτόμου εἰς κατάστασιν ἄξεστον καὶ πρωτογενῆ, δι' αὐτοῦ προβάλλεται ὡς ἰδανικὸν ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς ὃν πρωτογενὲς κινούμενον μηχανικῶς ὑπὸ τὰς ὁδηγίας διευθυνούσης βίας. Ὁ μπολσεβικισμὸς ἔχει σπουδαῖα μειονεκτήματα ἀπὸ ἐκπολιτιστικῆς ἀπόψεως ὀφειλόμενα εἰς τὴν ὄλην

κατάστασιν τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ καθυστερουμένου ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Ὁ Σοβιετισμὸς ἀντιπροσωπεύει τὴν φρικωδεστέραν κατάστασιν βίας, ἣν ἐγνώρισεν ἡ ἱστορία, τὸ κράτος δὲ αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀπάνθρωπον μορφήν πολιτείας ὁμοιάζουσαν πρὸς κοινωνίαν τερμιτῶν. Ἐπέκτασις τοῦ μπολοεβικισμοῦ ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἐπιστροφήν τῆς ἀνθρωπότητος εἰς κατάστασιν βαρβαρότητας.

Τὸν φασισμόν χαρακτηρίζει ἡ ἀντίθεσις κατὰ τοῦ φιλελευθέρου ἀτομισμοῦ καὶ τῶν δημοκρατικῶν ἰδεωδῶν· οὗτος πρεσβεύει τὴν πειθαρχίαν, τὴν ἀναγνώρισιν καὶ τὸν σεβασμὸν πάσης σκοπίμου καὶ χρησίμου ἐργασίας καὶ τὴν παραμέρισιν πάσης ἀνικανότητος, ἡ ὁποία μὲ τὸ πρόσχημα τῶν φιλελευθέρων δημοκρατικῶν ἀντιλήψεων προστριθεῖ νὰ ἐπιβληθῆ. Ὁ φασισμὸς ἀντίθετος πρὸς τὰ ἰδανικὰ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως θεραπεύει τὸν ὑγιᾶ συντηρητισμόν, τὴν ἐθνικὴν ὄξιοπρέπειαν, τὴν τακτοποίησιν τῆς συμβιώσεως ἐν «κοινότητι», τὴν ἠθικὴν διαβίωσιν τῶν πολιτῶν. Ὁ φασισμὸς βασιζει τὴν ἰσχύν του ἐπὶ τῶν λαϊκῶν μαζῶν καὶ τὸ κράτος αὐτοῦ ἔχει ὡς κύριον σκοπὸν τὴν εὐημέρειαν τούτων, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπιτρέπη εἰς τὸν λαὸν νὰ παρασύρεται ἀπὸ τὰς αὐθαιρέτους του (τοῦ λαοῦ) τάσεις. Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου ἔχει δι' αὐτὸν δευτερεύουσαν σημασίαν, δὲν διστάζει δὲ νὰ τὴν περιορίσῃ χάριν τοῦ καλοῦ τῆς κοινωνικῆς ὁλότητος, ἧς τὸ ἄτομον εἶνε μέρος. Ὁ φασισμὸς θέλει νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν δημοκρατίαν διὰ τῆς ἱεραρχίας, τοῦτο δὲ ἐπιδιώκει διὰ τῆς συνδικαλιστικῆς σωματειακῆς ὀργανώσεως τῶν παραγωγικῶν τάξεων. Κάθε ἐπαγγελματικὴ τάξις ὀργανοῦται εἰς συνδικᾶτα, ὑπεράνω δὲ τούτων γενικώτεραι ὀργανώσεις, τὰ σωματεῖα, ἀφ' ἑνὸς συνδυάζουν τὰς ἐνεργείας τῶν συνδικάτων, ἀφ' ἑτέρου ἀποτελοῦν ἐνδιαμέσους συνδέσμους μεταξὺ συνδικάτων καὶ κράτους, ἀποτελοῦν δὲ τοὺς πυρῆνας ὅπου ἀναπτύσσεται τὸ πνεῦμα τῆς ἐν «κοινότητι» συμβιώσεως. Φυσικὰ ἡ «κοινότης» δὲν δημιουργεῖται ἔξωθεν, διὰ κρατικῆς ἐπιταγῆς, ἀλλὰ μόνον διὰ τῆς ἐσωτερικῆς, ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς τῶν ἀτόμων συνεργασίας καὶ συνεννοήσεως. Μέχρι τοῦδε αἱ σωματειακαὶ ὀργανώσεις τοῦ φασισμοῦ δὲν ἐπέτυχον τὴν δημιουργίαν τῆς «κοινότητος», ἐπέτυχον ὅμως τὴν καταστολὴν τῆς ἀτομικῆς ἀναρχίας, καὶ τοῦτο δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῆ εἰ μὴ διὰ τῆς βίας, ἐφόσον τὰ ἄτομα δὲν ἔχουν αὐθόρμητον τὸ πνεῦμα τῆς «κοινότητος». Ἡ ἐκδήλωσις τῆς λαϊκῆς θελήσεως εἰς τὸν φασισμόν δὲν γίνεται διὰ τοῦ πλειοψηφικοῦ ἐκλογικοῦ συστήματος, ἀλλὰ δι' ἀμέσου καὶ ἑμμέσου ἐπαφῆς τῶν διευθυνόντων μὲ τὰς λαϊκὰς τάξεις. Τὸ φασιστικὸν κράτος καὶ τὸ φασιστικὸν κόμμα εἶνε δημιουργήματα

τοῦ Μουσσολίνι, ὅστις ἀποτελεῖ διὰ τοὺς ὄπαδούς του ἰδανικὸν ἀνθρώπινον τύπον.

Ὁ φασισμὸς ἀποδεικνύει ὅτι εἰς τὰς παρούσας κρισίμους ἱστορικὰς στιγμὰς ἓνας λαὸς δύναται νὰ περισωθῆ, ἐὰν ἐνστερνισθῆ τὴν πειθαρχίαν καὶ στραφῆ πρὸς τὰ παλαιὰ ἰδανικά, τὰ ὅποια ἀνέκαθεν κατηύθυναν τὴν ἀνθρωπότητα, ἢ περιφρόνησις δὲ τούτων ὑπῆρξε κυρία πηγὴ τῶν κοινωνικῶν κινδύνων τοὺς ὁποίους ἐδημιούργησε ἡ λήγουσα περίοδος τοῦ λιμπεραλισμοῦ.

IV. ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ (σελ. 108—120).

Ὁ εὐρωπαϊκὸς Μεσαίων ἐπεδίωξε τὴν πραγματοποίησιν κράτους διεπομένου ὑπὸ τῶν χριστιανικῶν ἀρχῶν, χωρὶς νὰ ἐπιτύχῃ τὸν σκοπὸν του. Τοῦτον διεδέχθη ἡ ἐποχὴ τοῦ φιλελευθέρου οὐμανισμοῦ, ὅστις ἐβασίσθη ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου καὶ ἐξίχθη εἰς τὴν ὀξύτητα αὐτοῦ ἐκδήλωσιν κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα, ὅποτε διεψεύσθησαν τὰ ὀνειροπολήματα αὐτοῦ. Αἱ ἐλπίδες εἰρηνικῆς καὶ ἀρμονικῆς ὀργανώσεως τῆς ἀνθρωπότητος διεψεύσθησαν ὀριστικῶς καὶ πάντες ἀναζητοῦν τὴν ἀφορμὴν τῆς ἀποτυχίας, ἣν ὁ σοσιαλισμὸς ἀποδίδει εἰς τὸν κεφαλαιοκρατισμὸν. Ἀλλὰ καὶ ὁ σοσιαλισμὸς θὰ φανῆ ἀνίκανος νὰ θεμελιώσῃ τὸ κράτος τοῦ μέλλοντος διότι καὶ αὐτὸς κατὰ βάθος βασίζεται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀποτυχόντος ἀτομισμοῦ. Ἡ ἀποτυχία ὀφείλεται εἰς τὴν κακὴν ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου χρῆσιν τῆς ἐλευθερίας, ἡ δὲ νέα κατάστασις θὰ βασισθῆ ἐπὶ τῆς σκοπίμου καὶ δικαίας κατευθύνσεως τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου, τὸ ὅποιον διὰ τῆς ἐμβαθύνσεως καὶ τῆς ἀνασκοπήσεως θὰ ἀποκτήσῃ ὀρθοτέραν ἀντίληψιν τῆς ἐπὶ γῆς ἀποστολῆς του. Οὐδεμία ἐλπίς βελτιώσεως ὑφίσταται, ἐὰν δὲν ἀποκτήσουν οἱ ἄνθρωποι τοιαύτην νέαν ἰδεολογίαν καὶ ἐπ' αὐτῆς θὰ ἐδραιωθῆ τὸ κράτος τοῦ μέλλοντος.

Γ. Χαριτάκης